

په افغانستان کې د معلولیت لرونکو اشخاصو د بشري
حقونو وضعیت (۲۰۲۱-۲۰۲۵): روغتیا، تعلیم،
کارموندنه او عدالت ته لاسرسی

د راهیاب نوښت

لندن، ۲۰۲۵

د مطالبو فهرست

4	د راپور لنډيز
6	۱. مقدمه
6	۱.۱. د راپو هدف
6	۱.۲. د راپور اهميت
7	۱.۳. پس منظر
7	۱.۵. د څېړنې ميتودولوژي
8	۱.۵.۱. د معلوماتو د راټولو طريقه
10	۱.۵.۲. د معلوماتو تحليل
10	۱.۵.۳. اخلاقي ملاحظات
11	۲. جوړښت او عمومي وضعيت
11	۲.۱. د تېرو څلورو کلونو په موده کې د معلوليت لرونکو کسانو د شمېر تقريبي اټکلونه او بدلونونه
12	۲.۲. د معلوليت اصلي علتونه
12	۲.۳. عمومي ټولنيز-اقتصادي وضعيت او د معلوليت لرونکو کسانو پر اغېز
13	۳. موضوعي تحليل
13	۳.۱.۱. د روغتيايي او توانبخشني خدماتو لاسرسۍ
16	۳.۱.۲. لگښتونه او د خدماتو کيفيت
17	۳.۱.۳. جغرافيايي او زيربنايي خنډونه
19	۳.۲.۱. د ابتدايي، منځنۍ او لوړو زدهکړو لاسرسۍ
24	۳.۲.۴. د واقعي ژوند کيسې، د مرکو له منځه راوتلي
25	۳.۳. اشتغال
26	۳.۳.۱. د معلوليت لرونکو کسانو د کار او بيکارۍ کچه
27	۳.۳.۲. د کار فرصتونه او د کار بازار ته د ننوتلو خنډونه
28	۳.۳.۳. د حکومت، خصوصي سکتور او نړيوالو بنسټونو رول
30	۳.۳.۴. جنسيتي او ساختاري تبعيض
31	۳.۴. د معلوليت لرونکو لپاره د عدالت لاسرسۍ (۲۰۲۱-۲۰۲۵)
31	۳.۴.۱. د حقوقي او قضايي خدماتو موجوديت
33	۳.۴.۲. د لاسرسۍ موانع
34	۳.۴.۳. پوهاوی او د حقوقي پوهې کمښت
35	۳.۴.۴. رسېدنه د دوسيو او ځوابورکونه
36	۳.۴.۵. چالش‌های جنسيتي
38	۳.۴.۶. روندهای چهار سال گذشته (۲۰۲۱-۲۰۲۵)
39	۴. منځ‌برخيز تحليل
39	۴.۱. د فقر، شخړې، تبعيض او د حقونو د سرغړونې ترمنځ تړاو
40	4.2. روستايي د ښار او کليو نابرابري
41	4.3. د معذوريت متقاطعوالی د جنسيت، قوميت او اقتصادي وضعيت سره
42	۵. نتيجه‌گيري او سپارښتنې

42	 ۵.۱. نتیجه‌گیری
43	 ۵.۲. سپارښتنې

د راپور لنډيز

دغه راپور، چې د «ابتکار راهیاب» تر څار لاندې چمتو شوی، د ۲۰۲۱ څخه تر ۲۰۲۵ کلونو پورې په افغانستان کې د معلومات لرونکو اشخاصو د بشري حقونو وضعیت ارزوي. راپور د ۱۰۰ ژورو او نیمه ساختماني مرکو پر بنسټ دی: ۵۰ مرکې له بنځو او نجونو سره او ۵۰ مرکې له سړو او هلکانو سره چې معلومات لري؛ دغه مرکې په څو ولایتونو کې ترسره شوي او د ملي اسنادو (۲۰۰۱-۲۰۲۱ تصویب شوي سندونه) او اړوندو نړیوالو اسنادو د بیاکتنې له لارې بشپړې شوې دي. تحلیل څلور پرله پسې برخې، تعلیم او تربیه، اشتغال، صحت، او عدالت ته لاسرسی، رانغاړي، او په هره برخه کې د جنسیت توپیرونه او د معلومات ډولونه په پام کې نیسي.

سره له دې چې افغانستان د «معلومات لرونکو اشخاصو د حقونو کنوانسیون (CRPD)» تصویب کړی او د جمهوریت په دوره کې ځینې حمایتي قوانین نافذ شوي وو، خو د دغو قوانینو تطبیق یو ډول او باثبات نه و. له ۲۰۲۱ وروسته، د څار او حساب ورکونې د میکانیزمونو نشتوالی د معلومات لرونکو اشخاصو حاشیه ته اړول زیات کړي او د هغوی بنسټیز حقونه یې کمزوري کړي دي.

موندنې ښيي چې د طالبانو له واکمنېدو وروسته د معلومات لرونکو اشخاصو د بشري حقونو وضعیت په څرگنده توګه خراب شوی دی: د ملاتړ کوونکو بنسټونو رنګېدنه، د نړیوالو مرستو کمېدل، او د کافي پالیسیو نشتوالی، د هغوی لاسرسی بنسټیزو خدماتو ته، لکه صحت، تعلیم او تربیه، اشتغال او عدالت، په شدید توګه محدود کړی دی. په برخه صحت کې، د بیا رغونې او تخصصي پاملرنې خدماتو کمېدل محسوس دي؛ په تعلیم او تربیه کې، پراخ محدودیتونه — په ځانګړي ډول د معلومات لرونکو نجونو لپاره — د هغوی د زده کړې دوام ټکنی کړی؛ په اشتغال کې، فقر، تبعیض او اقتصادي بې ثباتي د فرصتونو لمن تنګه کړي؛ او په عدالت کې، د خپلواک نهادونو نشتوالی او سیستماتیک تبعیض د حقونو د تحقق مانع ګرځېدلی دی.

په صحي برخه کې، د بیا رغونې او ځانګړو پاملرنو لاسرسی سخت راکم شوی؛ ډېر روغتیايي مرکزونه تړل شوي یا له کمې ظرفیت سره کار کوي. د معلومات اړوند ځانګړي خدمات، لکه فیزیوتراپی او د نابینایانو او ناشنوايانو کمکي وسایل، ډېر لږ موندل کېږي؛ او په کلیوالو سیمو کې معلومات لرونکي اشخاص په عملي توګه له تخصصي خدماتو محروم دي.

په تعلیم او تربیه کې، د ۲۰۲۱ وروسته محدودیتونه، په ځانګړي ډول د شپږم ټولګي پورته د نجونو د زده کړې منع، ښځې او نجونې چې معلومات لري په واضح ډول حاشیې ته تیل وهي. دغه ډله له «مضاعف تبعیض» (معلومات + جنسیت) سره مخ ده؛ هلکان چې معلومات لري هم له جدي خنډونو لکه د فزیکي فضاوو نه لاسرسی، د مناسب درسي موادو کموالي، او ټولنیز بدنامی سره لاسو ګرېوان دي. د زده کړې خراب حالت اکثره د سیاسي ارادې نشتوالي، د حمایتي چوکاټونو خلا، د مسلکي ظرفیتونو کمښت، او د طالبانو په اداره کې د مؤثر نظارت د نشتوالي پایله ده.

په لوړو زده کړو کې، فرصتونه په شدید توګه کم شوي دي؛ ډیری معلومات لرونکي ځوانان چې پخوا پوهنتونونو ته داخلېدل، اوس د حکومتي محدودیتونو او د حمایتي امکاناتو نشتوالي له امله عملاً له زده کړې محروم دي، او کورنۍ هم د ټولنیزو فشارونو له امله د معلومات لرونکو ماشومانو په نوم لیکنه کې تردید کوي.

په برخه اشتغال کې، فرصتونه په جدي توګه کم شوي؛ د معلولیت لرونکو اشخاصو لپاره درې سلنه استخدامي سهمیه نور عملي نه تطبیق کېږي. ډېری معلولیت لرونکي سړي په غیر رسمي او ټیټ معاش لرونکو کارونو (لکه دستفروشي او د کارګري کارونه) محدود پاتې دي، او معلولیت لرونکي ښځې تقریباً په بشپړ ډول له رسمي سکتور څخه ایستل شوي دي. فقر، ټولنیز تبعیض، او د پالیسیو نېلې کېدل دغه حاشیه ته تیل وهل نور هم ژور کړي دي.

په عدالت ته په لاسرسي کې، لوی خنډونه شتون لري: د محکمو زیربناوې د لاسرسي تسهیلات نه لري، فساد پراخ دی، او پخواني حمایوي قوانین یا نه عملي کېږي یا عملاً لغوه شوي دي. د «محرم» شرط له امله معلولیت لرونکي ښځې په عملي ډول له عدلي او قضایي بهیر څخه ایستل شوي دي.

موندنې د جنسیت، د معلولیت ډول، جغرافیایي موقعیت، او اقتصادي - ټولنیز وضعیت مهم رول په محرومیتونو کې روښانه کوي؛ ښځې او نجونې، په ځانګړي ډول هغه چې ذهني معلولیت، رواني ستونزې یا ټولنیزې ناتوانۍ لري، د څو اړخیزو بڼو د نادیده نیولو سره مخ دي؛ ډېری یې له فقر، کورني تاوتریخوالي، او ټولنیز انزوا سره مخامخ دي او ډېر لږ نښه ملاتړ تر لاسه کوي. لنډه دا چې، هغه سیستماتیک، ټولنیز او سیاسي خنډونه چې د طالبانو له واکمنېدو وروسته لا پیاوړي شوي، د دې قشر محرومیت ته دوام بخښي او عاجل اقدامات د حمایوي میکانیزمونو د پیاوړتیا، د صحت، تعلیم او اشتغال د لاسرسي پراخولو، او د تبعیضونو د کمولو لپاره اړین دي.

۱. مقدمه

افغانستان په وروستيو کلونو کې له ژورو سياسي، ټولنيزو او اقتصادي بدلونونو سره مخ شوی دی؛ بدلونونه چې د دې هېواد د وګړو پر بشري حقونو پراخ او ژور اغېز کړی دی. په دغو شرايطو کې، معلوليت لرونکي اشخاص د جوړښتي، کلتوري او اقتصادي عواملو د پېچلي ګډوالي له امله د ټولنې له تر ټولو زيانمنونکو ډلو څخه شمېرل کېږي. د هغوی د وضعیت څېړنه او تحليل نه يوازې د دې لپاره مهم دی چې د بنسټيزو حقونو د ترلاسه کولو په برخه کې موجود خنډونه او ستونزې وپېژندل شي، بلکې د هېواد د بشري حقونو د عمومي وضعیت د هر اړخيز ارزونې لپاره يو مهم شاخص هم بلل کېږي.

۱.۱. د راپور هدف

دغه راپور د دې لپاره چمتو شوی چې د ۲۰۲۱ او ۲۰۲۵ کلونو ترمنځ په افغانستان کې د معلوليت لرونکو اشخاصو د بشري حقونو وضعیت وڅېړي او تحليل کړي. د راپور اصلي تمرکز پر څلورو بنسټيزو برخو دی: صحت، زده کړه، اشتغال، او عدالت ته لاسرسی. د دې راپور موخه د پرمختګونو کچه روښانه کول، موجودې ستونزې او ننگونې برجسته کول، او د هغو پالیسيو او حمایوي برنامو د ښه والي لپاره وړاندیزونه وړاندې کول دي چې د معلوليت لرونکو اشخاصو ملاتړ ته اړوند دي.

۱.۲. د راپور اهمیت

دا څېړنه د پام وړ اهمیت لري، ځکه چې په افغانستان کې د معلوليت لرونکو اشخاصو ژوندي تجربې او عملي واقعیتونه رانغاړي. دغه وګړی ټولنیز ګروپ په ډېرو برخو کې، لکه پالیسي جوړونه، تعلیمي پلان جوړونه، روغتيايي خدمتونه او د کار بازار، په دوامداره توګه حاشیې ته تېل وهل کېږي. د محدودیتونو او جوړښتي خنډونو هر اړخیز درک، چې پکې جنسیتي تبعیض، د لاسرسي نشتوالی، او اقتصادي نابرابري شامله ده، د هدفمندو پالیسيو او برنامو د جوړولو بنسټ جوړوي. د دې څېړنې موندنې د نړیوالو بنسټونو، د بشري حقونو مؤسسو او بشردوستانه پروګرامونو لپاره ځانګړې ارزښت لري؛ حتی په داسې حال کې چې په هېواد کې مشروع او ټاکل شوي حکومت نه شته، او واک د طالبانو په لاس کې دی. دغه موندنې روښانه کوي چې څنګه جوړښتونه او پالیسي سازي، حتی د ثابت حقوقي چوکاټ له نشتوالي سره، د څو اړخیز محرومیت سبب ګرځي، او د هدفمند مداخلو اړتیا په ډاګه کوي.

پر دې سربېره، دا مطالعه د بشري حقونو او معلولیت په برخه کې د عامه او مسلکي پوهاوي د لوړولو لپاره بنسټیز اهمیت لري. موندنې کولای شي نړیوالو بنسټونو، د مدني ټولنې سازمانونو او د بشري حقونو فعالانو سره مرسته وکړي چې د تعلیمي، روغتيايي او کاري نظامونو نیمګړتیاوې په دقیقه توګه وپېژني او د داسې پالیسيو او پروګرامونو د جوړولو زمینه برابره کړي چې اغېزمن، معقول او د خلکو اړتیاوو ته ځوابوونکي وي. په داسې شرايطو کې چې مشروع حکومت شتون نه لري، دغه څېړنه د هغو نهادي او ټولنیزو جوړښتونو تحلیل ته مخه کوي چې حتی د بحران په منځ کې هم خپل فعالیت ته دوام ورکوي. د دې تګلارې هدف د داسې پایدارو، عدالت محورو او عملي تګلارو رامنځته کول دي چې د معلولیت لرونکو اشخاصو ټولنیزه ونډه او توانمندسازي یقیني کړي — حتی په هغه محدودوونکي چاپېریال کې چې د طالبانو تر واکمنۍ لاندې رامنځته شوی دی.

۱.۳. پس منظر

افغانستان د هغو هېوادونو له ډلې دی چې د اوږدې مودې جګړې، دوامداره بېوزلۍ او ټولنیزو نابرابریو له امله پکې د معلومات لرونکو کسانو شمېر زیات شوی دی. برسېره پردې، کلتوري او ټولنیزې محدودیتونه او د منابعو کموالی د دې سبب شوي چې معلول کسان له څو ګونو تبعیضونو سره مخ شي. دغه ډله نه یوازې د خپل معلومات له امله، بلکې د جنسیت، اقتصادي او ټولنیزو عواملو په اساس هم له پراخو محرومیتونو سره مخ ده. له همدې امله، د دې ډلې د بشري حقونو وضعیت څېړل ځانګړې اهمیت لري، څو موجودې خنډونه روښانه شي او عملي حللارې د هغوی د ستونزو د حل او د شرایطو د ښه کولو لپاره وړاندې شي.

۱.۴. د حقوقي چوکاټونو کتنه

د معلومات لرونکو کسانو حقوق په افغانستان کې په ملي او نړیواله کچه د مهمو ملاتړونو سره مل وو. په نړیواله کچه، افغانستان د جمهوري دورې په مهال د معلومات لرونکو کسانو د حقوقو کنوانسیون (CRPD) سره یوځای شو او د برابرۍ، بشپړ ګډون او د تبعیض نه شتون اصولو ته ژمن شو. په ملي کچه هم بېلابېل اسناد او قوانین، لکه د معلومات لرونکو کسانو د حقوقو او امتیازاتو قانون او د ټولنیز رفاه او عامه خدماتو ته د لاسرسۍ په برخه کې د ملاتړ پالیسي تصویب شوي وې.

خو، د ۲۰۲۱ کال د اګست د سیاسي نظام د بدلون او د طالبانو د واکمنۍ رامنځته کېدو وروسته، د دې حقوقي او قضايي چوکاټونو وضعیت له جدي ابهامونو او ستونزو سره مخ شو. طالبانو تر اوسه پورې په رسمي او واضح توګه د نړیوالو ژمنو، په ځانګړې توګه د CRPD کنوانسیون، د تعقیب په اړه موقف نه دی نیولی. په عمل کې، د جمهوري دورې ډېری قوانین او پالیسي یا معطل شوي دي یا د هغوی پلي کول له پراخو محدودیتونو سره مخ دي. برسېره پردې، د شفافو حقوقي میکانیزمونو او د اغېزمنو ادارو نشتوالی د معلومات لرونکو کسانو د غوښتنو د تعقیب لپاره، د دې ډلې د حقوقو ترلاسه کول نوره هم زیانپذیر کړي دي.

له همدې امله، سره له دې چې ملي او نړیوال اسنادو کې حقوقي چوکاټونه شته، د هغوی عملي پلي کول د طالبانو د بیا واکمنۍ وروسته له جدي شکونو سره مخ دی او د دې وضعیت لپاره یوه خپلواکه، جامع او انتقادي څېړنه اړینه ده.

۱.۵. د څېړنې میتودولوژي

دغه څېړنه د **مختلطو میتودونو (Mixed-Methods)** په کارولو سره ترسره شوې ده؛ یعنې د کیفی او کمی دواړو میتودونو ترکیب د معلومات لرونکو کسانو د بشري حقونو د وضعیت د څېړلو لپاره د تېرو څلورو کلونو په موده کې کارول شوی دی. د دې څېړنې اصلي هدف دا و چې د معلومات لرونکو کسانو د ژوند تجربې په بېلابېلو برخو کې و ارزول شي، لکه روغتیا، زده کړې، کارموندنه او د عدالت ته لاسرسۍ. د دې ترکیبي میتود کارول دا امکان برابروي چې هم مهال احصایوي معلومات او شخصي او ژورې کیسې راټولي شي، کوم چې په پایله کې د موجود وضعیت د جامع او څو اړخیز درک سبب ګرځي.

۱.۵.۱. د معلوماتو د راټولو طريقه

د دې څېړنې معلومات له دوه اصلي سرچينو راټول شوي دي:

۱. کتابتونيزه څېړنه: پدې کې د نړيوالو ادارو، د بشر حقونو سازمانونو، پوهنتوني مقالو او د دولتي اسنادو د

راپورونو څېړنه شامله ده، د ۲۰۲۱ کال مخکې او وروسته. دغه معلومات د معلومات لرونکو کسانو د وضعیت اړوند حقوقي او نهادي چوکاټ په پوهېدلو کې مرسته کړې ده.

۲. ژور او نیمه جوړښتي مرکې: په افغانستان کې د اته زونونو له معلومات لرونکو کسانو سره ۱۰۰ مرکې ترسره

شوي دي. دغه مرکې د خلکو د ژوند تجربو باندې تمرکز لري او جزئیات یې د جدول نمبر ۴ کې وړاندې شوي دي. ګډون کوونکي د بېلابېلو عمرې ډلو څخه انتخاب شوي وو. د مرکې لپاره یوه بشپړه او نیمه جوړښتي لارښود دیزاین شوی و چې څلور اصلي څېړنیزې برخې پوښي: روغتیا، زده کړې، کارموندنه او عدالت. پوښتنې زیاتره په خلاصه بڼه وړاندې شوي څو ګډون کوونکي خپل تجربې آزادانه بیان کړي؛ سربېره پر دې، ترلې پوښتنې هم د کمی معلوماتو لکه د زده کړو کچه، عمر، جنسیت، د معلومات ډول او د مهمو پېژندل شویو ستونزو راټولولو لپاره کارول شوي. د محتوا اعتبار د تضمین لپاره، پوښتنلیکونه د بشري حقونو او معلومات په برخه کې د څو کارپوهانو لخوا مخکې له تطبیق بیاکتنه شوي دي.

د دې دوه معلوماتي سرچینو ترکیب، د هدفمند نموني اخیستنې او څو اړخیز تحلیل د لارې، د څېړنې موندنو ته کافي انسجام او اعتبار ورکړی دی. دغه طریقه ښيي چې د افغانستان د معلومات وضعیت پوهېدو لپاره یوازې په جامدو احصایوي معلوماتو بسنه نه کوي، بلکې د خلکو د ژوند تجربو او ټولنیزو شرایطو ته هم پام اړین دی.

جدول ۱: د مرکې شوو کسانو جغرافیایي موقعیت^۱

زونونه	ولایتونه	شمېره	سلنه
د مرکز زون	کابل، بامیان، دایکندی، غزنی و میدان وردک	۱۸	۱۸٪
شمال	بلخ، جوزجان، سرپل، سمنګان، فاریاب و کندز	۱۵	۱۵٪
شمال ختیځ	بدخشان، بغلان، تخار و پنجشیر	۱۲	۱۲٪
جنوب	کندهار، هلمند، زابل و ارزګان	۱۴	۱۴٪
جنوب ختیځ	پکتیا، پکتیکا، خوست، لوګر و ننگرهار	۱۳	۱۳٪
ختیځ	لغمان، کنړ، نورستان، پروان و کاپیسا	۱۶	۱۶٪
لویدیځ	هرات، فراه، غور و بادغیس	۱۲	۱۲٪
ټولټال	—	۱۰۰	۱۰۰٪

^۱ افغانستان په رسمي ډول په دولتي قوانینو او اسنادو کې «زونونو» ته ویشل شوی نه دی. د هېواد رسمي ویش د ۳۴ ولایتونو پر اساس دی، او د «زون» اصطلاح زیاتره د پرمختیایي پلانونو، نړيوالو ادارو او سیمه ییزو تحلیلونو لپاره کارول کیږي. له همدې امله، په دې راپور کې د زونونو ویش یوازې د تحلیلي موخو او د معلوماتو د اسانه تفسیر لپاره په پام کې نیول شوی، نه د یوې رسمي دولتي ویش په توګه.

دغه څېړنه هڅه کړې چې مرکې شوي کسان د افغانستان له بېلابېلو ولايتونو څخه نمايندگي ولري. لکه څنگه چې په جدول ۱ کې ښودل شوي، گډون کوونکي د هېواد له بېلابېلو زونونو او سيمو څخه انتخاب شوي دي. د جنسيت له نظره هم د مرکې شوو کسانو ترکيب په مساوي ډول په پام کې نيول شوی؛ يعنې په دې څېړنه کې پنځوس ښځې او پنځوس سړي برخه اخيستي ده.

جدول ۲: د مرکې شوو کسانو د معلومات ډول

سټنه	شميره	د معلومات ډول
۴۰٪	۴۰	فزیکي/حرکي
۱۸٪	۱۸	ليدنی
۱۲٪	۱۲	اوریدنی
۸٪	۸	ذهنی/هوشي
۷٪	۷	خبرې کولو / ويناوي
۱۵٪	۱۵	څو اړخيز / گډ
۱۰۰٪	۱۰۰	ټولټال

په دې څېړنه کې له ۱۰۰ معلومات لرونکو کسانو سره مرکې شوي او د معلومات ډول پر اساس طبقه‌بندي شوي دي. دغه طبقه‌بندي د حرکي، ليدني، اوریدني، ذهني او گډو معلومات لرونکو کسانو په شاملولو جوړه شوې ده. د دې روش هدف د څېړنې د ميتودولوژۍ دقت زياتول او دا يقيني کول وو چې د افغانستان ټول اصلي معلومات لرونکي ډلې په پام کې نيول شوي؛ څو پايلې يوازې د يوه مشخص ډول معلومات پورې محدودې نه شي. جدول ۲ دا طبقه‌بندي او د هرې ډلې نسبت په مرکې شوو کسانو کې په واضح ډول ښيي.

جدول ۳: د گډون کوونکو تعليمي کچه

سټنه	شميره	تعليمي کچه
۲۲٪	۲۲	بې سواد
۲۸٪	۲۸	ابتدایي زده کړې
۳۰٪	۳۰	منځنۍ/ليسه زده کړې
۲۰٪	۲۰	لوړې زده کړې
۱۰۰٪	۱۰۰	ټولټال

جدول ۳ د گډون کوونکو د زده کړو د کچې پر اساس وېش ښيي. په دې څېړنه کې هڅه شوې چې گډون کوونکي د بېلابېلو تعليمي کچو تنوع انعکاس کړي او د مختلفو تعليمي ډلو ريښتيني استازيتوب وړاندې کړي.

جدول ۴: د ګډون کوونکو عمر

سلنه	شمیره	عمر
۱۸٪	۱۸	۱۵-۲۴ کاله
۳۲٪	۳۲	۲۵-۳۴ کاله
۲۶٪	۲۶	۳۵-۴۴ کاله
۱۶٪	۱۶	۴۵-۵۴ کاله
۸٪	۸	۵۵ کاله او زیات
۱۰۰٪	۱۰۰	ټولټال

لکه څنګه چې په جدول ۴ کې ښودل شوي، مرکې شوي کسان د ۱۵ کالو څخه تر ۵۵ کالو پورته عمر لرونکو ډلو څخه شامل دي. د مرکې پیل د ۱۵ کلنۍ عمر څخه د دې لپاره ټاکل شوی و چې د زده کوونکو او ځوانو معلولیت لرونکو کسانو نظرونه هم انعکاس شي، چې یا اوس په تعلیمي موسسو کې ګډون لري یا په تېرو څلورو کلونو کې له دې موسسو محروم شوي دي. دغه انتخاب څېړنې ته اجازه ورکوي چې د ځوان نسل پر وړاندې د ننګونو او د تبعیض جوړښتونو پر تعلیمي او مسلکي فرصتونو د دوی د اغېزو په اړه ژوره پوهه ترلاسه کړي.

۱.۵.۲. د معلوماتو تحلیل

د مرکې د تحلیل لپاره د کيفي او کمی میتودونو ترکیب کارول شوی دی. په هغه برخه کې چې خلاصې پوښتنې شاملې وې، ځوابونه د څلورو اصلي برخو پر اساس — روغتیا، زده کړې، کارموندنه او د عدالت ته لاسرسی — کوډ شوي دي. وروسته بیا تکراري موضوعات پېژندل شوي ترڅو د تبعیض، محدودیتونو او فرصتونو نمونې په موضوعي (Thematic) ډول استخراج شي. په مقابل کې، تړلې پوښتنې کمی معلومات چمتو کړي، چې د شمېرنې او سلنې پرتله کولو له لارې تحلیل شوي دي. دا کار د دې امکان برابروي چې د مختلفو مرکې شوو ډلو ترمنځ توپیرونه اندازه شي. دغه ترکیبي طریقه هم د خلکو د ژوند ژورو تجربو انعکاس ممکن کړ او هم د څلورو اصلي څېړنیزو برخو لپاره عینې شاخصونه د پرتله کولو لپاره برابر کړل.

موندنې د ټولنیز انتقادي چلند په کارولو تحلیل شوي دي، څو وښودل شي چې څرنگه نهادي، سیاسي او کلتوري جوړښتونه د معلولیت لرونکو کسانو پر وړاندې تبعیض تولید او تثبیتوي.

۱.۵.۳. اخلاقي ملاحظات

د موضوع د حساسیت له امله، اخلاقي ملاحظات په ټولو څېړنیزو مرحلو کې په پام کې نیول شوي دي. د هرې مرکې څخه مخکې د ټولو ګډون کوونکو څخه آگاهانه رضایت ترلاسه شوی دی. د ۱۸ کالو څخه کم هملکانو او انجونو سره مرکې یوازې د والدینو یا سرپرستانو له اجازې وروسته ترسره شوې دي. د معلوماتو محرمانه تضمین شوی او د هغو نومونو او پتهوو ذکر څخه ډډه شوې چې د اشخاصو هویت افشا کړي. په ځانګړې توګه د معلولیت لرونکو ښځو سره په مرکې کې یو خوندي او باوري چاپیریال برابر شوی ترڅو د رواني یا ټولنیزو زیانونو مخه ونیول شي.

مرکې په دوه بڼو ترسره شوي: ځینې حضوري او ځینې آنلاین. دغه ترکیبي طریقه دا امکان ورکړ چې د جغرافیایي محدودیتونو او د مرکې شوو کسانو د ځانګړو بیولوژیکي او ټولنیزو شرایطو له امله د معلوماتو راټولولو پروسه خنډ ونه مومي.

۲. جوړښت او عمومي وضعیت

۲.۱. د تېرو څلورو کلونو په موده کې د معلولیت لرونکو کسانو د شمېر تقریبي اټکلونه او بدلونونه د ملي او نړیوالو اټکلونو پر اساس، افغانستان د سیمې له هغو هېوادونو څخه دی چې د معلولیت لوړه کچه لري. د روغتیا نړیوال سازمان (WHO) او د ملل متحد د پرمختیا پروګرام (UNDP) ګډ راپور ښیي چې د ۲۰۲۱ کال مخکې شاوخوا ۱۴ سلنه د هېواد نفوس د یوې ډول معلولیت سره ژوند کاوه.^۲

خو د ۲۰۲۱ کال وروسته د بشردوستانه ادارو راپورونه ښیي چې د جګړې، د خوړو د کمښت او د روغتیايي خدماتو محدود لاسرسي له امله د معلولیت لرونکو کسانو شمېر، په ځانګړي ډول د فزیکي او رواني معلولیت لرونکو، په څرګند ډول زیات شوی دی. د جبري مهاجرت، پراخي کمې غذايي وضعیت او محدود روغتیايي خدماتو له امله داسې شمېرې ثبت شوي چې که څه هم دقیقې نه دي، خو د معلولیت د زیاتوالي اندېښمنونکي لري ښیي.^۳

د منظم نفوس شمېرنې او د معلوماتو راټولونې د نشتوالي له امله د دقیقو شمېرونو ترلاسه کول ستونزمن دي؛ خو میداني شواهد ښیي چې د ۲۰۲۱ څخه تر ۲۰۲۵ کلونو پورې د معلولیت کچه لوړه شوې او پراخه شوې ده.^۴

د افغانستان د بشر د حقوقو خپلواک کمیسیون (AIHRC) د یوې سروې پر اساس، شاوخوا ۱۴ سلنه د هېواد نفوس معلولیت لري، چې نږدې ۴.۴ میلیونه کسان کېږي.^۵ د لویانو په منځ کې د شدید معلولیت کچه شاوخوا ۱۳.۹ سلنه (نږدې ۲.۵ میلیونه کسان) اټکل شوې ده. همدارنګه، د ۱۵ کلنۍ او پورته کسانو په منځ کې د «فعالیتي نیمګړتیا» کچه شاوخوا ۱۶.۲ سلنه راپور شوې ده، چې ۱۱.۲ سلنه یې کمزوری نیمګړتیا او ۵ سلنه شدید نیمګړتیا جوړوي.^۶

د یادونې وړ ده چې د ۲۰۲۱ کال وروسته د وروستیو کلونو معلومات محدود او اندک دي، او د کال په کال د بدلونونو څارنه ستونزمنه کوي. خو د فقر د زیاتوالي، د روغتیايي خدماتو د کمښت او د بې ثباتۍ او جګړو د دوام په پام کې نیولو سره، احتمال شته چې دا کچې لوړې او متغیرې وي.^۷

^۲ Lamberti-Castronuovo A and others, "Rights of Women and Girls with Disabilities in Afghanistan" (Women's International League for Peace and Freedom (WILPF) 2025) <https://www.wilpf.org/wp-content/uploads/2025/06/WILPF-Submission-to-the-CEDAW-Committee_Afghanistan_19-May-2025.pdf> accessed August 19, 2025

^۳ *People with Disabilities Are the Hardest Hit*. August 2022. <https://www.hi-us.org/en/taliban-takeover-1-year-on-the-situation-is-worse-than-ever-and-people-with-disabilities-are-the-hardest-hit>

^۴ Swedish International Development Cooperation Agency (Sida). *Afghanistan Humanitarian Context Analysis 2025*. https://cdn.sida.se/app/uploads/2020/09/15094414/Afghanistan-HCA-2025_kort-version.pdf

^۵ United Nations, UNDAF Evaluation Report (United Nations, 1 July 2021) <https://afghanistan.un.org/en/160678-undaf-evaluation-report?utm> accessed 03 July 2025.

^۶ Disability Data Initiative. "Afghanistan." Accessed July 2025, <https://www.disabilitydatainitiative.org/country-briefs/af/?utm>

^۷ Belquis Ahmadi, "The Challenges Facing Afghans with Disabilities," *United States Institute of Peace*, February 29, 2024, <https://www.usip.org/publications/2024/02/challenges-facing-afghans-disabilities>

۲.۲. د معلولیت اصلي علتونه

د افغانستان په اړه د معلولیت علتونه متنوع دي، خو په عمومي چوکاټ کې یې درې اصلي ډلې ته ویشلای شو:

۱. د جگړې او وسله‌والو شخړو له امله معلولیتونه: د ځمکې مایونه، د جگړې پاتې شوني چاودېدونکي مواد، او وسله‌وال بریدونه په تېرو دوو لسیزو کې د فزیکي معلولیتونو د اصلي عواملو څخه ګڼل کېږي.

۲. د روغتیايي نظام اړوند عوامل: د روغتیايي جوړښتونو کمزوري، د مخنیوي او تخصصي پاملرنې نشتوالی، خطرناک زیرونه، د مخنیوي وړ ناروغی لکه پولیو او سرخک، او د ماشومانو خراب تغذیه هغه عوامل دي چې د معلولیت د زیاتوالي سبب شوي دي.

۳. ټولنیز او چاپیریالي عوامل: د کورنۍ دننه وادهونه، پراخ فقر، او د امیندواری او د کوچنیانو د پاملرنې په اړه د عامه پوهاوي نشتوالی د زیږون پر مهال د معلولیتونو او رواني-ذهني ستونزو د زیاتوالي سبب ګرځي.⁸

د ۱۵ اګست ۲۰۲۱ او په افغانستان کې د سیاسي نظام د بدلون وروسته، د معلولیتونو د زیاتوالي عوامل زیاتره د دې بدلون مستقیم او غیر مستقیم پایلې سره تړلي دي. د خوشه‌يي بمونو چاودنې، د جگړې پاتې شوني مواد او ناامني لاهم د فزیکي معلولیتونو اصلي عوامل ګڼل کېږي. برسېره پردې، د روغتیايي نظام سقوط، د نړیوالو مرستو کمښت او د بیا رغونې خدماتو محدود لاسرسی د مخنیوي وړ معلولیتونو د زیاتوالي سبب شوی، په ځانګړي توګه د ماشومانو په منځ کې. پراخي بد تغذیه، شدید فقر او جبري مهاجرت هم د فزیکي او رواني معلولیتونو د زیاتوالي په تشدید کې اغېزمن رول لوبولی دی. سربېره پردې، د ټولنیزو بحرانو له امله رواني فشارونه او د جنسیت محدودیتونه د رواني اختلالاتو او ذهني معلولیتونو د زیاتوالي سره مرسته کړې ده.

۲.۳. عمومي ټولنیز-اقتصادي وضعیت او د معلولیت لرونکو کسانو پر اغېز

- د ټولنیزو ملاتړونو محدود پوښښ: د UNDAF راپور پر اساس، هغه کسان چې د جگړې له امله معلول شوي نه وي، زیاتره د دولتي مالي ملاتړ ترلاسه کولو څخه محروم پاتې کېږي؛ په داسې حال کې چې د طالبانو معلول غړي په دې ملاتړونو کې د زیاتو سهم لرونکي دي.
- نازک اقتصادي وضعیت: د UNDP د ۲۰۲۵ کال ځانګړي راپور په وینا، د افغانستان اقتصادي وده یوازې ۲.۷ سلنه ده او شاوخوا ۷۵ سلنه نفوس د نازک ژوند شرایطو سره مخ دی. د نړیوالو مرستو کمښت او د بې‌کارۍ زیاتوالی، زیان‌پذیرې ډلې، په ځانګړي ډول معلولیت لرونکي کسان، په شدت اغېزمن کړي دي.⁹
- فقر او جوړښتي محرومیت: د DDI د معلوماتو له مخې، هغه لویان چې فعالیتي نیمګړتیا لري، د نورو په پرتله د څو اړخیز فقر سره زیات مخامخ دي؛ د دوی په منځ کې د څو اړخیز فقر کچه د نیمګړتیا د شدت په

⁸ Alessandro Lamberti-Castronuovo et al., "Exploring Barriers to Access to Care Following the 2021 Socio-Political Changes in Afghanistan: A Qualitative Study," *Conflict and Health* 18, no. 1 (2024): 36, <https://doi.org/10.1186/s13031-024-00595-4>

⁹ United Nations Development Program (UNDP), "Afghanistan's Fragile Economic Recovery No Match for Subsistence Shortfall, New Report Finds," May 7, 2025, <https://www.undp.org/afghanistan/press-releases/afghanistans-fragile-economic-recovery-no-match-subsistence-shortfall-new-report-finds>

اساس ۸۸ تر ۹۱ سلني پورې راپور شوې ده. دغه ډله همدارنگه د زده کړو، کار، استوگنې او خدماتو لکه اوبو او برېښنا ته د لاسرسي په برخه کې له پراخو نابرابريو سره مخ ده¹⁰.

په ټوليزه توګه، اوسنۍ وضعیت ښيي چې معلوليت لرونکي کسان نه يوازې د جوړښتي او ټولنيز تبعيض ښکار دي، بلکې وروستي بحرانونه هم د دوی شرايط په څرګنده توګه نور هم بحراني کړي دي. دوی د فقر، تعليمي محروميت، د روغتيايي ملاتړ نشتوالي او د اغېزمنو حمايو سياسي ستونزو له کمنښت سره په تعامل کې له څو پوړيزو زيان پذيرتياوو سره مخ دي.

۳. موضوعی تحليل

۳.۱. د معلوليت لرونکو کسانو لپاره د روغتيايي خدماتو لاسرسي په افغانستان کې

د طالبانو د واکمنۍ له راتګ وروسته په اګست ۲۰۲۱ کې، د افغانستان روغتيايي نظام او ملاتړ شبکه ها په ژوره توګه ګډوډ شول. د بهرنيو مرستو شديد کمښت، ټولنيز او جنسي محدوديتونه، او اقتصادي بحران د معلوليت لرونکو کسانو لاسرسي، چې ډيری يې دوامداره توان بڅښنې خدمات، مرستندويه وسايل (پروټز او ارتز)، فيزيوتراپي او تخصصي پاملرنې ته اړتيا لري، په څرګنده توګه کم کړی دی.

د نړيوالو سازمانونو او غير دولتي موسسو راپورونه ښيي چې که څه هم ځينې اوږدمهاله توان بڅښنې پروګرامونه (په ځانګړي توګه د سري نړيوالې کمېټې ICRC/مرکزونه) هڅه کړې چې دا خالي ځای ډک کړي، خو دا اقدامات هيڅکله د يو پراخ او برابر لاسرسي لرونکي روغتيايي شبکه ځای ندي نيولی، په ځانګړې توګه د ښځو او د کليوالو سيمو اوسيدونکو لپاره. د څېړنې موندنې د ابتکار راهيب پروژې هم دا موضوع تاييدوي¹¹.

۳.۱.۱. د روغتيايي او توان بڅښنې خدماتو لاسرسي

د روغتيا نړيوال سازمان (WHO) او بشردوستانه ادارو راپور ورکړی چې د ۲۰۲۱ کال وروسته د افغانستان روغتيايي نظام د مالي منابعو کمښت او د ډيرو مرکزونو د خدماتو بنديدو يا کمښت سره مخ شوی دی. په عين وخت کې، که څه هم د ۲۰۲۲-۲۰۲۳ کلونو په جريان کې ميليونونه روغتيايي خدمتونه وړاندې شوي، خو دا پوښښ نازک دی او د بهرنيو مرستو د کمښت او عملياتي محدوديتونو له امله د دوام او ثبات خطر سره مخ دی¹².

په دې حال کې، د سري نړيوالې کمېټې (ICRC) لاهم د افغانستان د توان بڅښنې خدماتو يو له لويو وړاندې کونکو څخه ګڼل کيږي. راپورونه ښيي چې د ICRC توان بڅښنې مرکزونو په وروستيو کلونو کې لسګونو زرو کسانو ته پروټز، مرستندويه وسايل، فيزيوتراپي او نور تجهيزات برابر کړي دي (د ۲۰۲۳-۲۰۲۵ کلونو عملياتي او احصايوي راپورونه

¹⁰ Disability Data Initiative. "Afghanistan." Accessed September 2025, <https://www.disabilitydatainitiative.org/country-briefs/af/>

¹¹ Human Rights Watch, "A Disaster for the Foreseeable Future": Afghanistan's Healthcare Crisis (12 February 2024) <https://www.hrw.org/report/2024/02/12/disaster-foreseeable-future/afghanistans-healthcare-crisis> accessed 01 August 2025.

¹² (World Health Organization, *Afghanistan's health system suffers critical underfunding, calls for donor support* (News release, 18 August 2023) <https://www.who.int/news/item/18-08-2023-afghanistan-s-health-system-suffers-critical-underfunding--calls-for-donor-support>, accessed 02/08/2025.

دا مستندوي). سره له دې، د ICRC ظرفيت يوازې څو ټاکلو مرکزونو پورې محدود دی او يوازې د ټولو اړتياوو پوره کول نه شي کولای¹³.

پژندنې او پوهنتوني مطالعات هم ښيي چې د ټولنې پر بنسټ توانبخشني پروگرامونه (CBR) مؤثر تمامېدلی شي؛ خو د دې پروگرامونو پراختيا مالي منابعو او د ملي پروگرامونو سره منظم همغږي ته اړتيا لري. ميداني مطالعات ښيي چې د متخصصينو کمښت او مالي ملاتړ ناکافي، د اوږدمهاله پراختيا مخه نيولې ده. د بهرنيو مرستو کمښت يا بندېدو وروسته، ډيری دولتي او غير دولتي پروگرامونه چې اساسي يا توانبخشني خدمات وړاندې کول، کم شوي يا په بشپړه توګه بند شوي دي. دا وضعیت په ځانګړې توګه په لرې پرتو سيمو او د کم عايد لرونکو کورنيو په منځ کې ژور منفي اغېز لري¹⁴.

سربېره پر دې، د ښځو په زده کړو او کار کې نوي محدوديتونه—په ځانګړې توګه هغه بنديزونه چې د ښځو د زده کړو او کار ځينې برخې هدف ګرځوي، د روغتيايي مرکزونو د ښځينه کارکوونکو جدي کمښت رامنځته کړی. دا موضوع د ښځو او انجونو معلوليت لرونکو کسانو لپاره ستره خنډ ده، ځکه چې ډيری يې اړتيا لري خدمات د ښځينه کارکوونکو څخه ترلاسه کړي يا ترجيح ورکوي له دوی سره مراجعه وکړي¹⁵.

همدارنګه، د فقر زياتوالی او د درملنې او ترميمي خدماتو لوړ لګښتونه سبب شوي چې ډيری معلوليت لرونکي، چې دوامداره پاملرنې ته اړتيا لري، له کلينیکونو يا توانبخشني مرکزونو څخه ځان وباسي. راپورونه ښيي چې هغه کورنۍ چې يو غړی يې معلول دی، په زياتېدونکي ډول د اقتصادي زيان پذيرتيا سره مخ دي¹⁶.

جدول ۵. د روغتيايي خدماتو لاسرسی

شاخص	۵۰ زن	درصد	۵۰ مرد	سلنه
دسترسۍ به خدمات پيش از سال ۲۰۲۱	۳۸	۷۶٪	۳۷	۷۴٪
دسترسۍ به خدمات پس از سال ۲۰۲۱	۱۸	۳۶٪	۲۲	۴۴٪

پورته جدول د ترسره شويو مرکي تحليل پر اساس د ۲۰۲۱ کال مخکې او وروسته د روغتيايي خدماتو د لاسرسي کچه ښيي.

¹³ International Committee of the Red Cross, *Afghanistan: Operational Facts and Figures, January-June 2024* (ICRC News Release, 29 August 2024) <https://www.icrc.org/en/article/facts-and-figures-january-june-2024>

¹⁴ Jean-Francois Trani, Kyle A. Pitzer, Juanita Vasquez Escallon & Parul Bakhshi, 'Access to Services from Persons with Disabilities in Afghanistan: Is Community-Based Rehabilitation Making a Difference?' (2022) *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19(10) 6341 <https://doi.org/10.3390/ijerph19106341> accessed

¹⁵ Human Rights Watch, *Afghanistan: Aid Cutbacks, Taliban Abuses Imperil Health* (News release, 12 February 2024) <https://www.hrw.org/news/2024/02/12/afghanistan-aid-cutbacks-taliban-abuses-imperil-health> accessed

¹⁶ Human Rights Watch, "A Disaster for the Foreseeable Future": *Afghanistan's Healthcare Crisis* (Report, 12 February 2024) "A Disaster for the Foreseeable Future": Afghanistan's Healthcare Crisis | HRW accessed

موندنې ښيي چې د جمهوري دورې په مهال هم د ښځو معلولیت لرونکو کسانو لاسرسی د نارینه وو په پرتله لږ و، خو په اوسني وضعیت کې دغه نابرابري لا زیاتې شوې ده. د ښځو د روغتیايي خدماتو محدود لاسرسی—په ځانګړې توګه په اوسني وضعیت کې—د څو پوړیزو خنډونو شتون څرګندوي. دا جنسي توپیر په لاسرسي کې د فزیکي وړتیاوو له توپیر نه راځي؛ بلکې د نارینه سالار جوړښتونو او د معلولیت لرونکو لپاره د لاسرسي نشتون لرونکو روغتیايي نهادونو پایله ده. دغه وضعیت ښيي چې څنګه «ځانګړي بدنونه»، کله چې هم ښځې وي او هم معلولیت ولري، دوه چنده حاشیه‌نشین کېږي.

د بنسټیزو زیربناوو کمزوري یا نشتوالی (لکه لارې او محلي توان‌بخښنې مرکزونه) او د خدماتو مرکزونو تمرکز په څو لویو ښارونو کې، د کلیوالو سیمو اوسېدونکو او هغو معلولیت لرونکو کسانو لپاره چې محدود حرکت لري، لاسرسی خورا ستونزمن کړی دی. د مرکې تحلیل ښيي چې اکثریت ګډون کوونکو دغه ستونزې تایید کړې دي. همدارنګه، د موجوده حقوقو او خدماتو په اړه کافي پوهاوی نشتوالی، په ګډه د معلولیت پر ضد ټولنیز تبصره، ډیری کسان دې ته اړ باسي چې هېڅکله خدماتو ته مراجعه ونه کړي. روغتیايي معلومات هم زیاتره په لاسرسي وړ بڼه وړاندې نه کېږي.

د توان‌بخښنې او روغتیايي خدماتو کمښت د معلولیت لرونکو کسانو لپاره د برابر لاسرسي حق نقض کوي؛ په ځانګړې توګه کله چې دولتونه او نړیوالې ادارې په دې برخه کې خپله مسوولیت نه وي ترسره کړي. د نړیوالو بشري حقونو ادارو خبرداری ورکړی چې د زیان‌پذیرو ډلو، په ځانګړې ډول د معلولیت لرونکو او ښځو، لپاره د روغتیايي خدماتو وضعیت ځانګړې توګه وخیم دی. د ابتکار راهیب څېړنې موندنې هم دغه اندېښمنونکي وضعیت تاییدوي.

د مرکې پر اساس، د معلولیت ډول د طالبانو په دوره کې د روغتیايي خدماتو د لاسرسي په اندازه کې ټاکنوکی رول درلود:

- د حرکي معلولیت لرونکو کسانو راپور ورکړ چې د فزیکي امکاناتو (لکه رمپونه، مناسب وسایط) نشتوالی هغوی په عمل کې د روغتیايي مرکزونو څخه محروم کړي دي.
- د اوریدنې یا لیدنې معلولیت لرونکي جدي ارتباطي ستونزې لري. یو د اوریدنې معلولیت لرونکی کس ویلي: «د روغتیايي کارکوونکي د اشاره ژبه نه پوهېږي، او زه مجبور یم چې د کورنۍ یو غړی ملګری کړم څو زما روغتیايي ستونزه تشریح کړي.¹⁷» دا وضعیت د ناروغ د محرمیت حق نقضوي.
- د ذهني معلولیت یا غیر ښکاره معلولیتونو (لکه رواني اختلالات) لرونکي اکثره د بې‌توجهي، نښه‌ګذاری او حتی د کورنۍ له خوا د روغتیايي مرکزونو ته د مراجعه مخنیوي سره مخ دي.

دغه موندنې ښيي چې جوړښتي تبعیض او د تخصصي ظرفیتونو کمښت د روغتیايي خدماتو برابر لاسرسی محدودوي او د افغانستان په معلولیت لرونکو کسانو کې د روغتیا حق په مستقیم ډول د معلولیت د ډول له مخې اغېزمن شوی دی.

¹⁷ Interviewee No. 49.

۳.۱.۲. لگښتونه او د خدماتو کیفیت

د افغانستان روغتيايي نظام د ۲۰۲۱ کال د طالبانو د واکمنۍ وروسته له جدي بحرانونو سره مخ شوی دی. د نړيوالو مرستو شديد کمښت، ټولنيز او جنسي محدودیتونه، او اقتصادي فشارونه د معلولیت لرونکو کسانو لپاره د روغتيايي خدماتو لاسرسی ستونزمن کړی دی. مرکي ښيي چې د ډېرو سیمو په روغتيايي خدماتو کې کیفیت کم شوی او د درملنې لگښتونه د ډېرو کورنیو لپاره د منلو وړ نه پاتې شوي دي.

د مرکي تحلیل ښيي چې د روغتيايي او توانبخښني خدماتو لاسرسی له څو پوړیزو خنډونو سره مخ دی او په ډېرو مواردو کې د وړاندې شویو خدماتو کیفیت ناکافي دی. گډون کوونکو په مرکي کې د تجهیزاتو او متخصصو کسانو کمښت، د مناسبې زیربنا نشتوالی او د لاسرسي معیارونو رعایت نه کول یاد کړي، چې د ډېرو معلولیت لرونکو کسانو لاسرسی ستونزمن یا ناممکن کړی دی. تجربې هم ښيي چې د درملنې مستقیم او غیر مستقیم لگښتونه، تگ راتگ، او د نورو اړتیا د ورسره همکارۍ لپاره اقتصادي او ټولنیز فشارونه زیاتوي او حتی په ښاري سیمو کې هم د اساسي خدماتو لاسرسی محدودوي¹⁸.

د مرکي تحلیل ښيي چې د افغانستان په بېلابېلو سیمو کې د ښځو معلولیت لرونکي د روغتیا د حق په لاسرسي کې له جوړښتي او څو پوړیزو ننگونو سره مخ دي. د یو مرکي شوو کسانو د فزیکي معلولیت لرونکي د جنوب له یو ولایت څخه ويلي: «حتی که شفاخانې ته ولاړ شو، هېڅ امکانات نشته، په ځانگړي توگه د ښځو معلولیت لرونکو لپاره. هېڅوک د غوښتنې یا شکایت کولو جرئت نه لري.» دغه روایت د مناسبې زیربنا نشتوالی، د تجهیزاتو کمښت او د ښځو معلولیت لرونکو ته د تخصصي خدماتو محدودیت منعکسوي. برسېره پر دې، اقتصادي فشارونه او د ورسره همکارۍ اړتیا (په ځانگړي توگه د نارینه ملگري اړتیا) د اساسي خدماتو لاسرسی لا سختوي: «ټولې ښځې معلولیت لرونکي یوازې پر دې فکر کوي چې څه وځوري.»¹⁹ دا تجربه ښيي چې د خدماتو کیفیت او د کورنیو مالي وضعیت په مستقیم ډول د ښځو او انجونو معلولیت لرونکو کسانو لاسرسی اغېزمن کړی او د هغوی زیانپذیري زیاتوي.

د روغتيايي خدماتو لگښتونه په افغانستان کې، په ځانگړي توگه د معلولیت لرونکو لپاره، زیات شوي دي. ډېری کورنۍ د شدید فقر له امله د درملنې لگښتونو ورکولو توان نلري او په نتیجه کې د اړینو خدماتو له لاسرسي محروم پاتې کېږي. برسېره پردې، د روغتيايي خدماتو کیفیت په ځانگړي توگه په کلیوالو او لرې پرتو سیمو کې کم شوی دی. د درملو، تجهیزاتو او متخصصو کسانو کمښت د معلولیت لرونکو کسانو لپاره وړاندې شوي خدمات ناکافي او نامناسب کړي دي.²⁰

یو بل مرکي شوی د شمالي ولایت څخه ويلي: «په رښتیا ووايم، ستونزې دومره زیاتې شوې چې ځینې وخت مجبور یم دولتي روغتيايي مرکزونو ته لاړ شم. ښځو ته پاملرنه نه کېږي، په ځانگړي توگه د ښځو معلولیت لرونکو ته. کورنۍ

¹⁸ Interviewee No. 1-100.

¹⁹ Interviewee No. 22.

²⁰ ACAPS, *Afghanistan: Spotlight on Social Impact (March–June 2023)*

<https://www.acaps.org/en/countries/archives/detail/afghanistan-spotlight-on-social-impact-march-june-2023>

هم ډېری وخت حاضر نه وي چې خپل معلول غړی شفاخانې ته یوسي.»²¹ دغه څرگندونې د کارکوونکو بې‌توجهي، د اړینو امکاناتو نشتوالی، او د جنسیت پر بنسټ تبعیض په روغتیايي خدماتو کې څرگندوي.

همدارنگه، یو مرکې شوی د تخصصي خدماتو لکه فیزیوتراپي او روان‌درملنې د لاسرسي محدودیت ته اشاره کوي: «ځینې مؤسسات لا هم فیزیوتراپي کوي، خو زموږ لپاره نجونې او ښځې ډېرې ستونزمنې دي. وایي چې باید ښځینه کارکوونکې وي.»²² دغه تجربه ښيي چې د خدماتو کیفیت، کلتوري او جنسي محدودیتونه، او اقتصادي فشارونه د ښځو معلولیت لرونکو کسانو د روغتیايي خدماتو لاسرسي خورا محدود کړی او هغوی نور هم حاشیه‌نشین کړي دي.

جدول ۶. د درملنې د لگښتونو وړتیا

سلنه	شمیره	د درملنې د لگښتونو وړتیا
۶۰٪	۶۰	د ۲۰۲۱ کال مخکې: د درملنې یوه برخه لگښتونه یې ورکولی شول
۲۸٪	۲۸	اوسنۍ وضعیت: د درملنې ټول لگښتونه یې ورکولی شي
۴۴٪	۴۴	راپور شوی: د درملنې له امله شدید مالي فشار شتون لري

د مرکې تحلیل ښيي چې دا محدودیتونه د معلولیت لرونکو کسانو په ژوند د محسوس او پراخو اغېزو سبب شوي دي. ډېرو ګڼون کوونکو راپور ورکړی چې د مناسب خدماتو نشتوالی د دوی ناروغۍ او فزیکي ستونزې زیاتې کړې او د ژوند کیفیت یې کم شوی دی. د خدماتو په مرکزونو کې د امکاناتو او متخصصو کسانو کمښت له امله، ځینې خلک ناڅاپي کورني درملنې یا بدیل میتودونو ته مخه کړې، چې زیاتره یې مطلوبه پایله نه لري.

سربرېره پر دې، اقتصادي فشارونه او د روغتیايي مرکزونو د تګ لپاره د همکارۍ اړتیا د معلولیت لرونکو کسانو د ټولنیز ګډون او کارموندنې فرصتونه نور هم محدود کړي او هغوی یې نور هم د ټولنې له مرکز ه لرې کړي دي. موندنې ښيي چې تر هغه وخته پورې چې زیربناوې پیاوړې نشي، لاسرسي زیات نشي، او د خدماتو کیفیت ښه نشي، د افغانستان د معلولیت لرونکو کسانو د روغتیا حق به په مؤثره توګه نه وي تأمین شوی.

۳.۱.۳. جغرافیایي او زیربنایي خنډونه

د ۱۰۰ معلولیت لرونکو کسانو د مرکې تحلیل ښيي چې جغرافیایي خنډونه او د ښار او کلیوالو سیمو د زیربناوو کمزوري په جدي توګه د دوی د روغتیايي او توان‌بخښنې خدماتو لاسرسي محدود کړی دی. د روغتیايي مرکزونو اوږده فاصله، د مناسب ترانسپورت نشتوالی، او د لومړنیو زیربناوو کمښت—لکه رمپونه، د استعمال وړ لارې، او لاسرسي وړ تشنابونه—د عامو ستونزو په توګه یاد شوي دي. دغه ننګونې په لرې پرتو او کلیوالو سیمو کې جدي دي او په عمل کې د معلولیت لرونکو کسانو د روغتیا حق پر وړاندې ستر خنډ ګرځیدلي دي.

یو مرکې شوی د ښار او کلي ترمنځ د ژورې واټن او د اقتصادي نابرابریو په اړه وایي: «په کابل کې عموماً کولای شي نږدې مرکز ته مراجعه وکړي... خو که لرې کلیو ته ولاړ شئ، دغه خدمات هیڅ شتون نه لري.» هغه ټینګار کوي

²¹ Interviewee No. 35.

²² Interviewee No. 87.

چې حتی په کابل کې هم د معلولیت لرونکو کسانو لپاره وړیا او تخصصي خدمات نشته: «موږ باید له خپل جیبه لار شو، چې ډېر وخت بسنه نه کوي او حتی کورنۍ هم مرسته نه شي کولی. هېڅ وړیا روغتیايي خدمت نشته»²³.

یو بل مرکې شوی وایي: «حتی کله چې مرکز ته ورسیرم، زموږ د معاینې امکانات نه شته او کارکوونکي کافي روزنه نه لري؛ داسې ښکاري چې زموږ روغتیا د دوی لپاره مهمه نه ده»²⁴. دغه روایتونه ښیي چې جغرافیایي او زیربنايي خنډونه په ځانګړې توګه د ښځو معلولیت لرونکو لپاره د برابر لاسرسي مخه نیسي.

د ښځو معلولیت لرونکو کسانو سره د ترسره شویو مرکې ښیي چې روغتیايي خدماتو ته لاسرسی د دوی یوه لویه ننگونه ده. یو مرکې شوی په خپګان وایي: «زه باید څو کیلومتره پښه وځم تر څو نږدې روغتیايي مرکز ته ورسیرم، لارې پله لرونکي او د استعمال وړ نه دي او زموږ لپاره هېڅ مناسب ترانسپورت نشته»²⁵. دغه محدودیتونه یوازې د فاصلو او ترانسپورت پورې محدود نه دي؛ بلکې د خدماتو کیفیت، د تجهیزاتو نشتوالی او د لاسرسي معیارونو رعایت نه کول هم په دې برخه کې رول لري. د دغو روایتونو تحلیل ښیي چې د جوړښتي تبعیض له منځه وړل، په مناسب زیربناوو کې پانګونه، او د روغتیايي خدماتو برابر لاسرسی د دې ډلې د اساسي حقوقو د تحقق لپاره بنسټیز شرطونه دي²⁶.

د څېړنې موندنې ښیي چې جغرافیایي او زیربنايي خنډونه نه یوازې د روغتیايي خدماتو لاسرسی ستونزمنوي، بلکې د معلولیت لرونکو کسانو د ژوند کیفیت او ټولنیز ګډون هم محدودوي. د مناسب لارو او تسهیلاتو نشتوالی دې ته اړ کړي چې ډېری کسان روغتیايي مرکزونو ته مراجعه ونه کړي یا یوازې په بېرنيو مواردو کې مراجعه وکړي. دغه وضعیت د هغوی انزوا، د کورنیو پر ملاتړ زیات تکیه، او د ټولنیزو نابرابریو دوام زیات کړی دی. راټول شوي معلومات ښیي چې تر هغه وخته پورې چې زیربناوې ښه نشي او د معلولیت لرونکو اړتیاوو ته سازګار نه شي، د روغتیايي خدماتو برابر لاسرسي عملي کول ممکن نه دی.

جدول ۷: د روغتیايي خدماتو لاسرسي خنډونه

سنډه	شمیره	خنډونه
۴۷٪	۴۷	جغرافیایي فاصله او د مناسب ترانسپورت نشتوالی
۶۵٪	۶۵	لوړ لګښتونه
۵۸٪	۵۸	د معلولیت لرونکو کسانو لپاره تخصصي خدماتو نشتوالی
۳۶٪	۳۶	تبعیض یا د روغتیايي کارکوونکو نامناسب چلند
۴۰٪	۴۰	د طالبانو له خوا خنډونه او محدودیتونه

²³ Interviewee No. 23.

²⁴ Interviewee No. 23.

²⁵ Interviewee No. 15.

²⁶ Interviewee No. 32.

لکه څنگه چې په جدول ۷ کې ښودل شوي، د ۲۰۲۱ کال وروسته، د اقتصادي او جوړښتي خنډونو ترڅنګ، د طالبانو له لوري وضع شوي محدودیتونه هم د معلومات لرونکو کسانو د روغتیايي خدماتو لاسرسي لپاره—په ځانګړي توګه د ښځو لپاره—یو جدي خنډ ګرځېدلی دی. دغه محدودیتونه پکې شامل دي: د روغتیايي مرکزونو د تګ لپاره د محرم ملګري شتون اړین ګڼل، د نړیوالو او بشردوستانه بنسټونو د فعالیت کمښت، د ولایتونو ترمنځ د تګ راتګ محدودیت، چې ټول د معلومات لرونکو کسانو د خپلواک او خوندي لاسرسي مخه سخت محدود کړې ده.

په عمومي پایله کې، په وروستیو څلورو کلونو (۲۰۲۱-۲۰۲۵) کې، د معلومات لرونکو کسانو لاسرسي د روغتیايي او توانبخښني خدماتو ته په افغانستان کې د نړیوالو مرستو د کمښت، د جنسیتي محدودیتونو، پراخ فقر، او فزیکي او معلوماتي خنډونو له امله جدي توګه کمزوری شوی دی. سره له دې چې لکه د نړیوالې صلیب سرخ کمېټې (ICRC) او یو شمېر غیر دولتي سازمانونو حیاتي توانبخښني پروګرامونه لا هم دوام لري، خو د ټولو معلومات لرونکو کسانو لپاره جامع او برابر لاسرسي دایمي حل لارې ته اړتیا لري. دایمي حل لارې پکې شامل دي: د اوږدمهاله مالي منابعو برابرول، د معلومات لرونکو کسانو پر حقونو بنسټ پراخي پالیسي جوړول، او په محلي کچه او د خدماتو وړاندې کوونکو بنسټونو کې ظرفیت لوړول.

۳.۲.۱. د ابتدایي، منځنۍ او لوړو زده‌کړو لاسرسي

لکه څنگه چې د مرکي ډیری راپورونه ښیي، هغو کسانو چې ښوونځي ته لاسرسي لري، د ابتدایي زده‌کړو پر مهال هم د جدي ستونزو سره مخ دي. ډېری ښوونځي رمپ، مناسب ټولګي او د فزیکي لاسرسي اسانتیاوې نه لري او ښوونکو ته د ځانګړو اړتیاوو لرونکو زده‌کوونکو د تدریس روزنه نه ده ورکړل شوې. دې وضعیت د دې لامل شوی چې ډېری معلومات لرونکي ماشومان یا ښوونځي ته داخل نه شي، یا وروسته له لږ وخت زده‌کړه پرېږدي. یو مرکي شوی وایي: «هره ورځ پلار مې باید ما په خپلو اوږو کې یوسي څو د ښوونځي پله تېر کړو؛ کله چې نور یې ونشو کولای، ما هم زده‌کړه پرېښوده.»²⁷ دغه نمونه ښیي چې فزیکي خنډونه او د ابتدایي زده‌کړو د ملاتړ نشتوالی د ډېرو معلومات لرونکو ماشومانو د ښوونې حق له منځه وړي.

حتی هغه ماشومان چې د ابتدایي ښوونځي برخه والېږي، د مناسبې زده‌کړې موادو او متخصصو ښوونکو د نشتوالي له امله د مطلوب کیفیت زده‌کړه نه ترلاسه کوي. د بریل کتابونه، د نابینا کسانو لپاره غږیز نسخې، او د اورېدونکو لپاره د ښې ژبې خدمات شتون نلري. یو مرکي شوی وایي: «ټول کتابونه عادي چاپ دي او زه تل مجبور یم چې ملګري مې لوستنه راته وکړي.»²⁸ دا ښیي چې د ټولشموله زده‌کړو د منابعو نشتوالی د زده‌کړې او پرمختګ لپاره جدي خنډ دی.

په منځنۍ زده‌کړه کې، خنډونه د طالبانو د واکمنۍ وروسته نور هم زیات شوي دي. د شپږم ټولګي وروسته د نجونو د زده‌کړې بندیز ټولې نجونې، اعم له معلومات لرونکو او غیر معلومات لرونکو، د زده‌کړې څخه محرومي کړي دي. دا تبعیضیزه پالیسي د معلومات لرونکو نجونو د حاشیه‌نښتۍ کچه دوه چنده کړې ده. یوه نابینا نجلۍ وویل: «کله چې طالبانو ښوونځي وتړل، موږ دوه ځله محرومه شو؛ یو ځل ځکه چې نابینا وو او بیا ځکه چې نجلۍ وو.»²⁹ دغه نمونه د جنسیتي تبعیض او د معلومات تبعیض ګډیدل څرګندوي.

²⁷ Interviewee No. 1.

²⁸ Interviewee No. 10.

²⁹ Interviewee No. 94.

حتی هغه هلکان چې اجازه لري زده‌کړه ادامه ورکړي، د شدید امکاناتو نشتوالي سره مخ دي. منځنۍ ښوونځي مناسب ټولګي او د زده‌کړې منابع نه لري او هيڅ ملاتړ پروګرام د زده‌کړې د پرېښودو مخنيوي لپاره نشته. يو اورېدونکی معلول ځوان وويل: «هيڅ ښوونکي د ښې ژبې پوهه نه درلوده؛ هره ورځ شاته پاتې شوم تر څو زده‌کړه پرېښوده.³⁰» دغه روايت د منځنۍ زده‌کړې د کيفيت او ملاتړ نشتوالي څرګندوي.

د لوړو زده‌کړو لاسرسي د معلوليت لرونکو لپاره نور هم محدود شوی دی. ډېری پوهنتونونه د لاسرسي زيربناوې، بريل کتابونه، غريز فایلو نه يا د مرستې ټکنالوژۍ نه لري. حتی هغه زده‌کوونکي چې پوهنتون ته داخلېږي، د ملاتړ نشتوالي له امله د زده‌کړې د پرېښودو په خطر کې دي. يوه نابينا زده‌کوونکې وويل: «په پوهنتون کې نه بريل کتاب و، نه غريز فایل؛ تل مجبور وم چې له ټولګيوالو مې لوستنه وغواړم.³¹» د روزل شويو استادانو او تخصصي خدماتو نشتوالی په مستقيم ډول د معلوليت لرونکو زده‌کوونکو د زده‌کړې امکان اغېزمنوي. يو اورېدونکی معلول شنوونکی وويل: «استادان حاضر نه وو چې واضح او ورو خبرې وکړي او د ښې ژبې ژباړونکی هم نه و؛ مجبور شوم پوهنتون پرېږدم.³²»

د حرکي معلوليت لرونکي زده‌کوونکي هم د جدي فزيکي ستونزو سره مخ دي، لکه د رمپ، آسانسور او مناسب ټولګيو نشتوالی: «ټولګيوالو هره ورځ ما دريم پور ته يوسه؛ زما لپاره ډېر تحقيرآمیز و او څو ځله مې غوښتل پوهنتون پرېږدم.» ذهني او رواني معلوليت لرونکي زده‌کوونکي په ټولو درې کچو کې تر ټولو ډېر حاشيه‌نشين شوي دي. ډېری يې حتی فرصت نه لري چې ښوونځي ته داخلي شي. يو زده‌کوونکی يې وويل: «زه ښوونځي ته لارم، خو ټولګيوالو ما ليونی بوله؛ څو مياشتې وروسته مې زده‌کړه پرېښوده.³³» دغه تجربې ښيي چې تبعيض، د مشورې او رواني ملاتړ خدماتو نشتوالی، او د ټولشموله زده‌کړو د پاليسيو نشتوالی د دې ډلې د زده‌کړې حق د تحقق مهم خنډونه دي.

۳.۲.۲. فزيکي خنډونه

فزيکي خنډونه د افغانستان د معلوليت لرونکو کسانو د زده‌کړې لاسرسي يو له اصلي محدودونکو عواملو څخه دي. له ابتدايي زده‌کړو تر لوړو زده‌کړو پورې، د مناسبې زيربنا نشتوالی لکه رمپ، آسانسور، د لاسرسي وړ ټولګي او تخصصي زده‌کړيز تجهيزات، د دې لامل شوی چې ډېری معلوليت لرونکي زده‌کوونکي په خپلواکه او مؤثره توګه په تعليمي بهير کې ګډون ونه کړي. يو ابتدايي زده‌کوونکی وايي: «هره ورځ د ټولګي لارې ډکې وې له زينو؛ ځينې ورځې مې غوره کول چې په کور پاتې شم.³⁴» دغه روايت ښيي چې فزيکي خنډونه نه يوازې د زده‌کړې لاسرسي محدودوي، بلکې د زده‌کوونکو د هڅې او دوام پر تعليمي بهير هم منفي اغېزه لري.

په ابتدايي کچه، فزيکي خنډونه اکثره د مناسبې صحي اسانتياوو نشتوالی، نامناسب ټولګي، او د ښوونځي ته د رسېدو خطرناک او غیر خوندي لارې شامل دي. ډېری معلوليت لرونکي ماشومان اړ دي چې هره ورځ اوږدې او خطرناکې لارې او زينې تيرې کړي، چې دا نه يوازې د فزيکي ستړيا لامل ګرځي، بلکې د زيان خطر هم رامنځته کوي. مرکي

³⁰ Interviewee No. 71.

³¹ Interviewee No. 2.

³² Interviewee No. 86.

³³ Interviewee No. 51.

³⁴ Interviewee No. 23.

بښي چې د بنسټيزو زيربناوو نشتوالی د ماشومانو د رسمي زده‌کړې لاسرسی جدي محدود کړی او د ژر ښوونځي پرېښودو سبب شوی دی.

په منځنۍ کچه، دغه ستونزې پېچلې کېږي او موارد لکه د څرخېدونکي صندلي لپاره مناسب لارې نشتوالی، څو پوړيز ټولگي بې آسانسوره، او د مرستندويه زده‌کړيزو وسایلو کمښت پکې شامل دي. دغه شرایط د زده‌کوونکو خپلواکه ګډون په تعلیمي فعالیتونو کې مخنیوی کوي او هغوی اړ کوي چې تل په مرستې پورې تړلي وي. یو زده‌کوونکی چې د لید ستونزه لري وویل: «په ریاضي ټولگي کې هیڅ تېچ چارټ یا درې بعدی ماډل نه و؛ مجبور وم چې هر څه د خپلو ملګرو په مرسته زده کړم.³⁵» دا مثال ښيي چې په منځني ښوونځیو کې فزیکي خنډونه نه یوازې لاسرسی محدودوي، بلکې فعال زده‌کړه او ګډون هم خنډوي.

په پوهنتونونو کې، فزیکي خنډونه په ډېره کچه د ودانیو ناسم ډیزاین، د مرستندويه وسایلو نشتوالی، او کتابتونونو او لابراتوارونو ته د لاسرسي نشتوالی په توګه څرګندېږي. ډېری معلولیت لرونکي زده‌کوونکي باید له زرو ودانیو او لوړ پوړیزو ټولګیو پرته له آسانسوره کار واخلي. یو اورېدونکی زده‌کوونکی چې شنوونکی معلولیت لري وویل: «د کیمیا لابراتوار ته د تللو لپاره تل ملګرو مرسته کول اړینه وه؛ پرته له هغوی هیڅ کار نه شو کولی.³⁶» دغه روایت ښيي چې په لوړو زده‌کړو کې فزیکي خنډونه د تخصصي او لوړ زده‌کړې پر مساوي لاسرسي حقیقي ګواښ جوړوي.

په ټوله کې، مرکې ښيي چې د ټولو تعلیمي کچو، له ابتدایي تر پوهنتون پورې، د مناسب فزیکي زیربنا نشتوالی د معلولیت لرونکو کسانو د زده‌کړې حق د تحقق په وړاندې جدي خنډ دی. د رمپ، آسانسور، د لاسرسي وړ ټولګي او مرستندويه وسایلو نشتوالی د دې لامل شوی چې ډېر خلک یا ښوونځی پرېږدي یا په ټولګیو کې فعاله ګډون ونه کړي. یو زده‌کوونکی چې هم حرکي او هم شنوونکی معلولیت لري وویل: «زه پرته له دوستانو مرسته نه شو کولی لابراتوار ته لاړ شم؛ دغه وضعیت زما محدود کړی دی.³⁷» دغه شواهد ښيي چې د فزیکي زیربناوو ښه کول د ټولشموله زده‌کړې د تحقق لپاره په اوسني شرایطو کې یوه بیرنۍ اړتیا ده.

۳.۲.۳. ټولنیز خنډونه

ټولنیز خنډونه د افغانستان د معلولیت لرونکو کسانو د زده‌کړې او کار موندنې لاسرسي یو له اصلي ننگونو څخه ګڼل کېږي. په کورنۍ، ټولنه او تعلیمي چاپېریال کې منفي نظرونه، تبعیض او د شرم احساس سبب شوي چې معلولیت لرونکي کسان په دوامداره توګه له مساوي فرصتونو محروم پاتې شي. د مرکې پر اساس، ډېری ګډون کوونکي احساس کوي چې وړتیاوې او استعدادونه یې نادیده نیول کېږي.

یو ګډون کوونکی وايي: «کله چې ښوونځي ته ځم، نور ما مسخره کوي او وايي چې ته هیڅ شی زده کولای نشي؛ دا ما هره ورځ د ټولګي د تګ څخه وډاروي.³⁸» دغه روایت ښيي چې ټولنیز خنډونه د زده‌کړې او حضور هڅه په شدت سره کموي.

³⁵ Interviewee No. 31.

³⁶ Interviewee No. 11.

³⁷ Interviewee No. 100.

³⁸ Interviewee No. 63.

په تعليمي چاپېريال کې، زده‌کونکي معلومات لرونکي هم له ښکاره او هم له پټو تبعيضونو سره مخ دي. ځينې ښوونکي او همصنفیان د وړتياوو کم ارزونه کوي، توهين آمیز چلند کوي يا لږ توقع لري، چې د دوی د زده‌کړې فرصتونه کموي. يو ليدلرونکي معلومات لرونکی کس وايي: «ښوونکي فکر کوي چې زه درس نه شم زده کولای، نو اصلي تمرينونه ماته نه ورکوي او زه د نورو شاگردانو څخه شاته پاتې کېرم.»³⁹ دغه تجربه ښيي چې حتی د ټولگي حضور هم د ډېرو معلومات لرونکو کسانو لپاره د زده‌کړې معنا نه لري، ځکه تبعيض د فعاله گډون مخه نيسي.

ټولنيز خنډونه يوازې ښوونځي ته محدود نه دي؛ د کورنۍ او ټولنې نظرونه هم مهم رول لري. ځينې کورنۍ د نورو خلکو د قضاوت ويري يا د زده‌کړې بې‌فايدې باور له امله د خپلو ماشومانو د زده‌کړې دوام مخه نيسي. يو گډون کوونکي وويل: «کله چې والدين مې واورېدل چې گاونډيان وايي ستا د لور زده‌کړې څه گټه ده، هغوی هم مايوسه شول او اجازه يې ور نه کړه چې ښوونځي ته لاړ شم.»⁴⁰ دغه روايتونه ښيي چې ټولنيز فشار او منفي قضاوت نه يوازې د زده‌کړې د لاسرسي مخه نيسي، بلکې د ښوونځي پرېښودو او ټولنيز انزوا سبب هم گرځي.

په افغانستان کې معلومات لرونکي نجونې د نورو گروپونو په پرتله تر ټولو زيات فشار تجربه کوي؛ ځکه تبعيض د جنسيت او معلومات دواړه په يوه وخت اغېز کوي. يوه ناشنوا نجونه وويل: «کله چې پوه شول چې زه يوه نجونه او ناشنوا يم، ويې ويل غوره ده چې په کور پاتې شم؛ د ښوونځي مدير حتی حاضر نه شو چې ما ثبت کړي.»⁴¹ دغه مثال ښيي چې د جنسيت او معلومات گډ تبعيض د زده‌کړې او ټولنيز گډون فرصتونه په شدت سره محدودوي.

مرکې ښيي چې ټولنيز خنډونه د افغانستان د معلومات لرونکو کسانو د محروميت يوه له قوي عواملو څخه دي. لکه څنگه چې يو حرکي معلومات لرونکی ځوان وويل: «ځينې وختونه فکر کوم غوره ده په کور کې پاتې شم تر څو هره ورځ د توهين آميزو نظرونو سره مخ نشم.»⁴² دغه شواهد ښيي چې د ټولنيزو نظرونو بدلون او د عامه پوهاوي زياتوالی د مساوي زده‌کړې او عادلانه فرصتونو د تحقق لپاره يوه اساسي اړتيا ده.

جدول ۸. موانع و چالش‌های آموزشی

هلکان / سړي	ښځې / نجونې	خنډونه
۱۰٪	۶۰٪	سياسي / جنسيتي محدوديتونه
۲۵٪	۷۰٪	فزيکي خنډونه
۹۵٪	۹۰٪	د متخصصو ښوونکو نشتوالی
۶۵٪	۸۰٪	د کورنيو اقتصادي ستونزې
۲۵٪	۴۵٪	د همصنفیانو لخوا بې‌توجهي، تبعيض يا تاوتریخوالی

³⁹ Interviewee No.13

⁴⁰ Interviewee No. 29.

⁴¹ Interviewee No.40

⁴² Interviewee No.55

جدول ۸ ښيي چې د معلوليت لرونکو کسانو لپاره تعليمي خنډونه په افغانستان کې څو پوړيز او د جنسيت پر بنسټ دي. ښځې او نجونې تر ټولو زيات محروميت تجربه کوي؛ په ځانگړې توگه د سياسي او جنسيتي محدوديتونو، فزيکي خنډونو، او په ښوونځي کې د تاوتریخوالي يا بې‌توجهي له امله. په مقابل کې، سړي او هلکان زياتره د متخصصو ښوونکو د نشتوالي او اداري ستونزو سره مخ دي.

د کورنيو فقر، ناوړه تعليمي چاپېريال او د ځانگړو ملاتړونو نشتوالي ترکيب سبب شوی چې د زده‌کوونکو فزيکي شتون په ښوونځي کې د ريښتيني گډون معنی ونه لري. د معلوليت لرونکو نجونو تعليمي مسير په ځانگړې توگه د ابتدايي دورې تر پايه وروسته خورا محدود دی.

دغه معلومات ښيي چې د تعليمي نظام اصلاح اړتيا لري چې په لاندې برخو کې هممهاله مداخلې ترسره شي:

- د معلوليت لرونکو کسانو د حقونو پر بنسټ پراخي او ټولشموله سياستونه
- د ښوونځيو او پوهنتونونو فزيکي چاپېريال ښه کول او مناسب کول
- د ښوونکو او تعليمي کارکوونکو روزنه او ظرفيت لوړول
- د ښوونځي فرهنگ اصلاح او د تبعيض او ټاپه وهل کمول

يوازې د دې اقداماتو په مجموعه کې کيدای شي د ټولو معلوليت لرونکو کسانو لپاره ريښتيني او مساوي لاسرسی تعليمي زمینه برابره شي.

جدول ۹. د شديد معلوليت يا څوگونې معلوليت لرونکو زده‌کوونکو لپاره ځانگړي خنډونه

تشریح	د ۱۰۰ کسانو څخه شمېر	د ننگونې ډول
صنفونه او زینې لاسرسی نلري.	۱۱	د عادي صنفونو د کارولو ناتواني (د ویلچیر کاروونکو لپاره)
د متخصص او روزل شوي کارکوونکو کمښت شته.	۱۰	د ښوونکي يا تعليمي مرستیال اړتیا
ازموينې د ځانگړو اړتیاوو سره سمون نلري.	۱۵	د معیار ازموينو څخه محرومیت د نه تطبیق له امله
د هڅونې کمښت او د ښوونځي پرېښودو لامل کیږي.	۱۲	له همصنفیانو څخه انزوا او سپکاوی

جدول ۹ ښيي چې د جدي معذوريت لرونکي يا د څو گونو معذوريټونو لرونکي زده‌کوونکي د ښوونې او روزنې په لاره کې له جدي جوړښتي او چاپېريالي خنډونو سره مخ دي. د دوی ډېری له عامو ټولگيو څخه گټه نه اخيستلی شي، ځکه ودانۍ او ښوونيز ټولگي د لاسرسي لپاره نه دي جوړ شوي. دا وضعیت دوی د نورو د مرستې پورې تړلي کوي او د ښوونې خپلواکي ترې اخلي.

همدارنگه، د تخصصي تعليمي ملاتړ او د روزل شويو ښوونکو يا معاونينو د شتون اړتيا په داسې حال کې زياتيري چې په ښوونځيو او پوهنتونونو کې د متخصصو کسانو کمښت جدي دی. دغه کمښت د زده‌کړې کيفيت محدودوي او د زده‌کوونکي فعال گډون مخنيوی کوي.

يو بل مهم موضوع د معيار په اساس ازموينو د ځانگړو اړتياوو سره نه برابرېدل دي. ځکه چې د مناسب ازموينو په نشتون کې، ډېر زده‌کوونکي له عادلانه ارزونې محرومېږي او د هغوی علمي پرمختگ په سمه توگه نه ارزول کېږي. همدارنگه، مرکي ښيي چې د ټولگيو د نورو زده‌کوونکو له لوري بېلتون، سپکاوی او ټولنيز ردونه په اعتماد په نفس، هڅونې او د زده‌کړې دوام باندې ژور اغېز لري او په ډېرو مواردو کې د ښوونځي پرېښودو او ټولنيز بېلتون لامل کېږي.

دغه شرايط ښيي چې يوازې د معذور زده‌کوونکو فزيکي حضور په ټولگي کې د ښوونې په ريښتيني گډون معنی نه لري.

په پايله کې، د ښوونيز نظام اصلاح د درې کچو په هممهاله بدلونونو اړتيا لري:

1. بنسټيز جوړښتونه → ودانۍ، لارې او ښوونيز ځايونه مناسب کول
 2. انساني منابع → د متخصصو ښوونکو او معاونينو روزنه او گمارنه
 3. ښوونيز او ټولنيز کلتور → په ښوونځي چاپېريال کې د بدنمۍ، تبعيض او تاوتریخوالي کمول
- يوازې د دې اصلاحاتو په ترسره کولو سره کولای شو د ټولو معذور زده‌کوونکو لپاره ريښتيني او مساوي فرصتونه برابر کړو.

۳.۲.۴. د واقعي ژوند کيسې، د مرکو له منځه راوتلي

د مرکو څخه ترلاسه شوي کيسې ښيي چې د معلوليت لرونکو کسانو ژوندی تجربه د محروميت حقيقت تر هر ډول شمېرونو او گرافونو ډېر دقيق او ژور بيانوي. يو ځوان چې د مرکي معلوليت لرونکی دی، داسې وايي: «د مکتب لپاره هره ورځ بايد له يوې لارې چې ډېرې او زينې پکې وې تېر شم. ځينې ورځې به ولوېدم او جامې به مې چټلې شوې؛ نور مې توان نه درلود او ځينې ورځې به ټول مکتب ته نه تللم.»⁴³ دا روايت ښيي چې د افغانستان چاپېريالي خنډونه، حتی په لنډو ورځنيو لارو کې، د معلوليت لرونکو شاگردانو فعاله ونډه کمزوري کوي.

د معلوليت لرونکو نجونو ډېری مرکي څرگندوي چې دوی تر ټولو ډېر محروميت تجربه کوي؛ ځکه دوی له جنسيتي تبعيض او د معلوليت له تبعيض دواړو سره مخ دي. يوه د ليد معلوليت لرونکې نجلۍ وايي: «زه غواړم له شپږم ټولگي

⁴³ Interviewee No. 97.

وروسته خپل درس ته دوام ورکړم، خو پوهېږم چې اجازه نه لرم. څومره سخته ده چې په افغانستان کې هم نجلۍ وې او هم معلولیت ولري.⁴⁴» دا روایت په اوسني وضعیت کې د ښځینه محدودیتونو او معلولیت ګډوالی تر حاکمیت لاندې په ښکاره ډول څرګندوي.

ټولنیزې او روانې ننگونې هم د معلولیت لرونکو کسانو د ورځني رنځ یوه برخه جوړوي. یوه کانه نجلۍ وايي: «شاید غږ مې نه اورېدل کېږي، خو زړه مې د تعلیم د دروازو په تړل کېدو سوځي. طالبان او ناپوه دودونه نه شي کولای د زده‌کړې ارمان مې مړ کړي.⁴⁵» دا روایت څرګندوي چې تبعیض، ټولنیز انګ او سپکاوی د ګډون او زده‌کړې هڅې کمزورې کوي.

ډېری مکتبونه لاهم د معلولیت لرونکو شاګردانو لپاره مناسب نه دي او حتی ځینې یې دوی نه مني. یوه کانه نجلۍ وايي: «کله چې مکتب ته ولاړم، راته یې وویل چې ستا ځای دلته نه دی.⁴⁶» او هغه نجلۍ چې ویلچیر کاروي وايي: «د مکتب ته تللو لاره بنده ده او طالبان د درس لوستلو اجازه نه راکوي.⁴⁷» دا وضعیت د ډېرو ماشومانو د زده‌کړې اراده او هڅه کمزورې کوي او هغوی له خپل بنسټیز حق – زده‌کړې، څخه محرومي او په یو حالت کې یې پرېږدي چې پک له یاس او خپګان وي، په داسې حال کې چې د زده‌کړې هیله او خوبونه یې لاهم ژوندی دي.

په اوسني وضعیت کې، په افغانستان کې د معلولیت لرونکې نجونې د زده‌کړې تر ټولو لوړه کچه محرومیت تجربه کوي. د شپږم ټولګي پورته د نجونو د زده‌کړې بندیز، د معلولیت له فزیکي او ټولنیزو خنډونو سره یو ځای، د دوی تعلیمي فرصتونه په بشپړ ډول محدود کړي دي. یوه د لید معلولیت لرونکې نجلۍ وايي: «ټول صنفونه او پروګرامونه چې له شپږم پورته دي تړل شوي دي؛ زه نه شم لوستلی او هېڅ ځای نشته چې ورشم.⁴⁸» دا روایت په روښانه ډول څرګندوي چې د طالبانو محدودوونکې تګلارې او ساختاري تبعیض په ګډه د معلولیت لرونکو نجونو تعلیمي فرصتونه او ټولنیزه ونډه په بشپړ ډول له منځه وړي.

۳.۳. اشتغال

په اوسنۍ د افغانستان په وضعیت کې، د معلولیت لرونکي کسان د کارموندنې فرصتونو ته په رسېدو کې له پراخو خنډونو سره مخ دي. د ملاتړ کوونکو تګلارو او د توانمندسازۍ پروګرامونو نشتوالی، د کار ورکوونکو منفي چلند او ټولنیز محدودیتونه ټول په دې لامل شوي چې ډېر معلولیت لرونکي کسان، که څه هم کافي مهارت او تحصیل ولري، بیا هم ونه شي کولی د کار بازار ته داخل شي.

د هېواد ستونزمن اقتصادي شرایط، د کار ځایونو د هغو کسانو له اړتیاوو سره ناسازګاري چې معلولیت لري، او جغرافیایي محدودیتونه، د کارموندنې فرصتونو ته لاسرسی تر هر وخت زیات ستونزمن کړی دی. د دې پایله دا ده چې: د معلولیت لرونکو کسانو اقتصادي خپلواکي له منځه ځي، د هغوی ځان‌باوري کمېږي، او د ټولنې په ټولنیزو، اقتصادي

⁴⁴ Interviewee No. 61

⁴⁵ Interviewee No. 18.

⁴⁶ Interviewee No. 3.

⁴⁷ Interviewee No. 43.

⁴⁸ Interviewee No. 74.

او عامه برخو کې فعاله گډون يې شديداً محدودېږي. دا برخه د مرکو پر بنسټ په افغانستان کې د معلومات لرونکو کسانو د کارموندنې وضعيت څېړي او تحليلوي.

۳.۳.۱. د معلومات لرونکو کسانو د کار او بېکارۍ کچه

د افغانستان له ۱۰۰ معلومات لرونکو کسانو سره د ترسره شويو مرکو پر بنسټ، شاوخوا ۱۵ سلنه يې دا مهال په يوه يا بله بڼه کار کوي. نږدې ۲۰ سلنه نورو ويلي چې د کار په لټه کې دي، خو د بېلابېلو خنډونو له کبله د کارموندنې له فرصتونو بې برخې پاتې کېږي. شاوخوا ۷۵ سلنه پاتې کسان په موسمي او غير رسمي کارونو لکه دستفروشي او کورنيو کارونو بوخت دي، او يا بشپړ بېکار دي او يوازې د کورنۍ له ملاتړ څخه ژوند کوي.

يو ۳۲ کلن نارينه چې د حرکتې معلومات لرونکی دی، په دې اړه وايي: «له پنځو کالو ډېر وخت کېږي چې کار مې نه دی موندلی. هر ځای مې غوښتلیک ورکړ او امتحان مې وکړ، خو هېڅ څوک مې په کار ونه نيولم. احساس کوم چې زموږ ټولنه موږ نه وينی.⁴⁹» دا روايت څرگندوي چې معلومات لرونکي کسان، په ځانگړي ډول د محدودو کاري فرصتونو په حالت کې، له ژورو او جوړښتي ستونزو سره مخ دي.

په مقابل کې، يوه د ليدلو معلومات لرونکې ښځه وايي: «ما د حقوقو پوهنځی پای ته رسولی. د جمهوري دورې په وخت کې مې نه يوازې کار پيدا نه کړ، بلکې د مرکې بلنه هم رانه نه شوه. ځينو به ويل چې د ليدلو معلومات لرونکې ښځه د دې دندې لپاره مناسبه نه ده. د طالبانو په راتلو سره مې ټولې هيلې ختمې شوې. په تېرو وختونو کې لږ تر لږه د کار پيدا کولو څه هيله وه؛ اوس هېڅ هيله نه ده پاتې.» دا څرگندوي چې د معلومات لرونکو ښځو لپاره د کار محروميت، هم په تېر حکومت کې او هم اوس، يو جوړښتي او دوامدار حالت دی.

د ښځو لپاره د کارموندنې خنډونه تر نارينه وو څو برابرې زيات دي. ډېرو ښځو په مرکو کې ويلي چې کورنۍ يې هم د کار د لټون اجازه نه ورکوي. يوه د حرکتې معلومات لرونکې ښځه وايي: «زه د پوهنتون فارغه شوې يم او د جمهوري حکومت په وخت کې مې کار کاوه، خو د طالبانو په راتلو سره مې دنده ختمه شوه. لکه څنگه چې پوهېږئ، طالبان ښځو ته په دولتي ادارو کې د کار اجازه نه ورکوي. په څو خصوصي موسسو کې مې غوښتلیک ورکړ، خو کار مې پيدا نه کړ.⁵⁰»

همداراز، د ښارونو او کليو ترمنځ توپير ډېر ژور دی. په کليوالو سيمو کې معلومات لرونکي کسان ډېر ځله په سختو او غير رسمي کارونو لکه د لرگيو راټولول او يا کرنيز کارونو بوخت وي، او د پايدارو کاري فرصتونو ته خورا لږه لاسرسی لري. يو د حرکتې معلومات لرونکی نارينه په يوه کليوالي سيمه کې وايي: «په زموږ کلي کې هېڅ رسمي کار نشته. يوازینی کار چې کولی شم، په کرونده کې مرسته کول يا هيژم راټولول دي. ژوند ډېر سخت دی.⁵¹» دا روايت څرگندوي چې د افغانستان د کار بازار جوړښتي شکافونه د معلومات لرونکو کسانو پر ژوند خورا زيات فشار راولي. په کليو کې د رسمي کارونو نشتوالی، د فني او حرفوي زده‌کړو نشتوالی، او د ملاتړ کوونکو بنسټونو کمبود د هغوی اقتصادي خپلواکي له منځه وړي.

⁴⁹ Interviewee No. 53

⁵⁰ Interviewee No. 44

⁵¹ Interviewee No. 65

۳.۳.۲. د کار فرصتونه او د کار بازار ته د ننوتلو خنډونه

د افغانستان په اوسنۍ وضعیت کې، د خلکو د ډېرې برخې لپاره – په ځانګړې توګه د معلولیت لرونکو کسانو لپاره – د کار فرصتونه ډېر محدود دي او زیاتره د غیررسمي او ټیټ عاید لرونکو کارونو په توګه پای ته رسېږي. ډېری معلولیت لرونکي کسان په کرښه، مزدورۍ او ساده ورځني کارونو بوختېږي؛ داسې کارونه چې نه دندې خونديتوب لري او نه هم منظم عاید، هغه هم په داسې حال کې چې د کار کوم فرصت ورته برابر شي. یو د حرکتې معلولیت لرونکی ځوان وایي: «د کار پیدا کول ډېر سخت دي؛ زیات وخت یوازې دا کولای شم چې په بازار کې وږې وږې توکي وپلورم. تر ۱۲م ټولګي مې لوستی، خو هېڅ اداره نه غواړي چې زه په کار وګماري.»⁵² دا روایت څرګندوي چې حتی په ساده کارونو کې هم تبعیضي چلند او منفي ټولنیز نظرونه د پام وړ خنډونه جوړوي.

په اوسني افغانستان کې د طالبانو تګلارې عملاً د ښځو پر مخ د رسمي کار ټولې دروازې تړلې دي؛ او دا وضعیت د معلولیت لرونکو ښځو لپاره دوه چنده محرومیت رامنځته کوي. دوی نه یوازې له منځنۍ او لوړې زده کړې محرومي دي، بلکې د ښځو د کار منع له امله هېڅ امکان نه لري چې رسمي کار بازار ته داخلې شي. یوه د لیدلو معلولیت لرونکې ښځه وایي: «کله چې هغه ښځې چې معلولیت نه لري هم د کار اجازه نه لري، زه چې نابینا یم څنګه د کار د پیدا کولو هیله ولرم؟ طالبان اجازه نه راکوي چې کار وکړو.»⁵³ دا څرګندوي چې د جنسیت او معلولیت یوځای کېدل د بشپړې ټولنیزې انزوا لامل ګرځي.

معلولیت لرونکي نارینه هم له جدي ستونزو سره مخ دي. په ادارو کې د فزیکي آسانتیاوو نشتوالی، د ځانګړو اړتیاوو په اړه بې پروايي، او د کارفرما تبعیضي چلند ډېر کسان له کار بازار څخه ایسته کړي دي. یو د حرکتې معلولیت لرونکی نارینه وایي: «ډېر دفترونه په څو پوره ودانیو کې دي؛ نه رمپ شته، نه لیفت. همدا چې زما څوکی ویني، وایي کار نه شي کولای.»⁵⁴ یو د اورېدلو معلولیت لرونکی کس هم وایي: «د کار لپاره مې غوښتنلیک ورکړی و، خو ځکه چې د اشارو ژبې ژباړونکی نه و، حتی د مرکې اجازه یې هم را نه کړه.»⁵⁵ دا روایتونه څرګندوي چې ښځې د مطلقو بندیزونو له امله، او نارینه د جوړښتي محدودیتونو او تبعیض له امله، له جدي کارموندنې بې برخې دي.

د کار بازار ته د ننوتلو خنډونه د معلولیت لرونکو کسانو اقتصادي خپلواکي له منځه وړي او د کورنۍ پر ملاتړ یې وابسته کوي؛ داسې حالت چې ژور رواني او ټولنیز اغېزونه لري. یو د اورېدلو معلولیت لرونکی نارینه وایي: «زه د کار توان لرم، خو هېڅ ځای فرصت نه راکوي؛ احساس کوم چې په دې ټولنه کې ځای نه لرم.»⁵⁶ دا روایت څرګندوي چې د افغانستان ناکارآمد کار بازار نه یوازې معلولیت لرونکي کسان له کاره محرومي، بلکې د طرد کېدنې او بې ارزښتۍ ټولنیز احساس هم پیاوړی کوي. د قانون د حاکمیت نشتوالی او د څارنې د میکانیزمونو کمزورتیا دا وضعیت لا پسي پراخ کړی دی.

⁵² Interviewee No. 77

⁵³ Interviewee No. 33

⁵⁴ Interviewee No. 90

⁵⁵ Interviewee No. 81

⁵⁶ Interviewee No. 22

۳.۳.۳. د حکومت، خصوصي سکتور او نړيوالو بنسټونو رول

د نننۍ افغانستان په شرايطو کې د معيوبو کسانو د ملاتړ لپاره د بېلابېلو بنسټونو رول په بېساري ډول کم شوی دی. د طالبانو حکومت نه يوازې دا چې په دې برخه کې هېڅ اغېزمنه حمايوې تگلاره نه ده جوړه کړې، بلکې د ښځو پر تعليم او کار د پراخو محدوديتونو په لگولو سره يې وضعيت لا ډېر کړکېچن کړی دی. په داسې حال کې، خصوصي سکتور او نړيوال بنسټونه هم د هغو حمايوې تگلارو او برنامو د نشتون له امله رامنځته شوی خلا نه شي ډکولی.

له ۲۰۲۱ کال وروسته، د کارکوونکو د استخدام کوټې، حمايوې برنامې او ښوونيز فرصتونه چې د پخواني جمهوري نظام پر مهال تر يوه بريده موجود وو، په عملي توگه له منځه تللي دي. ډېری مرکه‌کوونکو ټينگار کړی چې د تېر حکومت له سقوط مخکې لږ تر لږه د کار موندلو يو څه هيلې موجودې وې، خو اوس هماغه لږه هيله هم له منځه تللي ده. يوې معيوبې ښځې په دې اړه وويل: «طالبان پر موږ هېڅ توجه نه کوي. نه يې د ښځو لپاره تعليم برابر کړ او نه يې د کار فرصتونه. موږ په بشپړ ډول هېر شوي يو.»⁵⁷ دا خبره د معيوبو کسانو، په ځانگړي ډول ښځو، د سيستماتيک طرد او له دولتي پاليسۍ او خدماتو څخه د ويستلو ښکارندويي کوي.

خصوصي سکتور هم د اقتصادي کړکېچ، د پانگوني د کمېدو او تبعیضي ليدلورو د دوام له امله د معيوبو کسانو په جذب کې ډېر محدود رول لري. د مرکې له مخې، ډېری کارفرمايان معيوب کسان «غیرمولد» گڼي او خپل کاري چاپېريال د هغوی اړتياوو ته نه برابروي. يو نارينه چې فزيکي معلوليت لري داسې وويل: «چند ادارو ته ولاړم، ويل يې موږ د رمپ يا مناسب چوکيو امکانات نه لرو. ويل يې ته موږ ته گټه نه لري»⁵⁸. دا روايت څرگندوي چې د تشويقي پاليسيو نشتون او د ټولنيز مسؤليت کلتور کمزورتيا په خصوصي سکتور کې د معيوبو کسانو لپاره د کار بازار ته ننوتل نږدې ناممکن کړي دي.

په افغانستان کې له ۲۰۲۱ وروسته، د معيوبو کسانو پر وړاندې تبعیض سياسي بڼه هم خپله کړې ده. مرکې ښيي چې طالبان د «هغو معيوبو کسانو چې د طالبانو له غړو يا ځواکونو سره تړاو لري» او «غیرطالب معيوبو کسانو» ترمنځ توپير کوي. يو تن مرکه‌کوونکي وويل: «کله چې پوه شول زه د پخواني اردو سرتېری يم او هلته ټپي شوی يم، حتی نوم يې د مرستو له لسته لرې کړ.»⁵⁹ دا وضعيت په اوسني نظام کې د سياسي تبعیض د جوړښتي بڼې او د ټولنيز عدالت د اصولو د سقوط نښه ده.

په همدې حال کې، د نړيوالو بنسټونو رول هم محدود او مخ پر کمی دی. ډېری هغه برنامې چې مخکې د نړيوالو سازمانونو له لوري د معيوبو کسانو د روزگار او زده‌کړو د ملاتړ لپاره چلول کېدې، اوس يا بندې شوې او يا په خورا محدود ډول روانې دي. يوې معيوبې ښځې چې پخوا د يو نړيوال بنسټ په ملاتړ شوې پروژه کې کار کاوه، وويل: «کله چې طالبان راغلل، زموږ دفتر بند شو او ټول بېکاره شو. نور هېڅ ځای نه وو چې موږ ومني.» دا مثال ښيي چې يوازې پر نړيوالو مرستو تکیه کول، د دوامدارو داخلي بنسټونو له جوړېدو پرته، نه شي کولای دوامدار کاري فرصتونه رامنځته کړي.

⁵⁷ Interviewee No. 50

⁵⁸ Interviewee No. 3

⁵⁹ Interviewee No. 69

د مرکې تحليلي پايلې څرگندوي چې د دولتي ملاتړ د نشتون او د خصوصي سکتور د ژمنتيا د کمښت له امله، د معيوبو کسانو لپاره د کار فرصتونه په بشپړه توګه حاشيې ته لېږدول شوي دي. بله خوا، نړيوال سازمانونه هم د دوی حالت ته لازم پاملرنه نه کوي. له همدې امله، پرته له جوړښتي اصلاحاتو او د پاليسيو له بياکتنې، د معيوبو کسانو د روزگار او ټولنيز مشارکت راتلونکي به همداسې تياره او محدود پاتې شي.

جدول ۱۰. د دندې وضعیت (د ۲۰۲۱م کال تر مخه د اوسني وضعیت په پرتله)

شاخص	فصدي مردان (۵۰ نفر)	فصدي ښځو (۵۰ نفر)	د ۲۰۲۱م کال تر مخه شاغل
	۳۳	۲۴%	۱۲
	۱۶	۸%	۴

جدول ۱۰ دا ښيي چې له ۲۰۲۱ کال وروسته، د معلوليت لرونکو ښځو او نارینه وو د کار کچه په شديد توګه راټيټه شوې ده، خو په دې کمښت کې د جنسيت واټن په ځانګړي ډول د پام وړ دی. د معلوليت لرونکي ښځې نږدې په بشپړ ډول له اقتصادي ګډون څخه لیرې شوي دي، په داسې حال کې چې نارینه، که څه هم د دندې د فرصتونو له پام وړ کمښت سره مخ دي، لا هم تر يوه حده په کار بازار کې حضور لري.

دا وضعیت څرګندوي چې اصلي ستونزه د توانايي يا د کار د مهارت نشتوالی نه دی، بلکې: ساختاري او جنسيتي تبعيض، د بنسټيزو حمايو خدماتو نشتوالی، د ښځو پر کار سياسي او ټولنيزي محدوديتونه، • د کار د حق د تضمين لپاره د قانوني ميکانيزمونو نشتوالی، په هغه بهير کې ټاکوونکي رول لري چې معلوليت لرونکي کسان له کار بازار څخه حذف کېږي.

دا شمېرې د ۱۰۰ مرکمکوونکو (۵۰ ښځې او ۵۰ نارينه) له ځوابونو او روايتونو څخه اخيستل شوي دي او د عمومي تمايل استازيتوب کوي، نه د رسمي احصايو. په ټوله کې، جدول څرګندوي چې د افغانستان د کار بازار له ۲۰۲۱ کال وروسته په داسې ډول فعاليت کوي چې نابرابري بيا توليدوي، پياوړې کوي او لا ژوره يې کوي؛ په ځانګړي ډول د معلوليت لرونکو ښځو پر ضد.

جدول ۱۱. د ۲۰۲۱م کال وروسته د معلوليت لرونکو کسانو د دندې د کموالي اساسي عوامل

نارينه(%)	ښځو(%)	مهم عامل يا خنډ
۳۰	۹۵	د طالبانو له لوري د ښځو پر کار محدوديتونه
۵۰	۶۵	د حمايو او نړيوالو پروګرامونو او پروژو درېښه
۹۰	۱۰۰	په استخدام کې سياسي تبعيض (طالبانو او د هغوی خپلوانو ته لومړيتوب ورکول)
۶۰	۶۵	اقتصادي رکود او د عمومي فقر پراخېدل
۴۵	۳۵	په کاري چاپېريال کې د مناسب فزيکي اسانتياوو او لاسرسي نشتوالی
۴۰	۶۰	د کارفرمایانو منفي ليدلوری د معلوليت لرونکو د وړتياوو په اړه

جدول ۱۱ ښيي چې د ۲۰۲۱م کال وروسته په افغانستان کې د معلومات لرونکو کسانو اشتغال په جدي توګه د سياسي، اقتصادي او ټولنيزو تحولاتو له امله زيانمن شوی دی. د ښځو او سړيو ترمنځ توپيرونه په دې معلوماتو کې د ژور جوړښتي تبعيض څرګندونه کوي، هغه تبعيض چې په يو وخت کې د جنسيت، معلومات او سياسي وابستګۍ پر بنسټ رامنځته شوی دی. د معلومات لرونکو ښځو لپاره، د طالبانو له لوري پر ښځينه کار د محدوديتونو لګول (۹۵٪) د هغوی د کار له بازاره د ايستلو تر ټولو مهم عامل بلل شوی دی. دغه سياستونه د ښځو اقتصادي مشارکت نږدې صفر ته راټيټ کړی او هغوی يې په بشپړ ډول د هېواد له اقتصادي ژوند څخه ځنډې ته کړي دي.

په مقابل کې، معلومات لرونکي سړي هم له پام وړ خنډونو سره مخ دي، په ځانګړي توګه په استخدام کې سياسي تبعيض. د سړي ۹۰٪ نارينه وو راپور ورکړی چې هغه کسان چې له طالبانو سره تړاو نه لري، د کاري فرصتونو څخه په سيستماتيک ډول لرې کېږي. د نړيوالو بنسټونو د فعاليت درېښه، د حمايو پروګرامونو تړل او اقتصادي رکود دواړو ډلو ته د موجودو دندو فرصتونه کم کړي دي.

تر دې سربېره، په کاري ځايونو کې د مناسب فزيکي اسانتياوو نشتوالی او د کارفرمایانو منفي ليدلوری د معلومات لرونکو کسانو د وړتياوو په اړه د هغوی ثبات او مسلکي امنيت ته دوامداره ګواښ جوړوي. يوه معلوله ښځه داسې وايي: «طالبان وايي د ښځې ځای په کور کې دی، حتی که زه د کار کولو توان ولرم.» دا روايت د معلومات لرونکو ښځو له اقتصادي ژوند څخه د جبري طرد ژوره بيانيه وړاندې کوي. په ټوله کې، معلومات څرګندوي چې اوسني سياستونه نه يوازې د معلومات لرونکو کسانو د اقتصادي پياوړتيا مخه نيسي، بلکې په ځانګړي توګه په ښځو کې د وابستګۍ، جوړښتي فقر او ټولنيز محروميت کچه نوره هم زياته کړې ده.

۳.۳.۴. جنسيتي او ساختاري تبعيض

د معلومات لرونکو کسانو د کارموندنې وضعيت په افغانستان کې له ژورو ساختماني او جنسيتي خنډونو سره مخ دی. مرکو څرګنده کړې چې دا اشخاص نه يوازې له کاري فرصتونو بې برخې کېږي، بلکې ټولنيزي او کلتوري نابرابرۍ يې د حقونو د تحقق په لاره کې نور هم خنډونه جوړوي. دا برخه د اصلي روايتونو په مرسته د دې تبعيض ابعاد روښانوي.

يو تن مرکچي وويل: «کله چې ما يوې کمپنۍ ته د کار غوښتنه وکړه، د بشري سرچينو مدير حتی زما غوښتنليک ته هم و نه کتل او ويې ويل چې زموږ کار د سالمو کسانو لپاره ډيزاين شوی دی.»⁶⁰ دا روايت ښيي چې په دندې اخيستنه کې ساختماني تبعيض پراخ دی او د دې ډول اداري تبعيض د مخنيوي لپاره هېڅ اغېزمن قانوني چوکاټ نه شته. معلومات لرونکي کسان، حتی که لازمي زده کړې او مهارتونه هم ولري، په سيستماتيک ډول له برابر لاسرسي محرومېږي.

جنسيتي تبعيض د معلومات لرونکو ښځو لپاره د کار بازار ته د لاسرسي په محدودولو کې خورا مهم رول لري. يوې ښځې چې معلومات يې حرکي دي داسې وويل: «کله چې د مرکې لپاره ورغلم، کارفرما راته ويل چې موږ څوک چې فزيکي معلومات لري نه استخداوو؛ برسېره پر دې، ستا ښځينه توب هم د درنو کارونو د ترسره کولو مخه نيسي.»⁶¹ دا روايت څرګندوي چې ښځينه جنسيت او معلومات په يو وخت کې د مضاعفو محدوديتونو لامل کېږي. برسېره پر دې، د اورېدلو يا لېدلو معلومات لرونکي ښځې له ځانګړو قضاوتونو او مخکېنيو وګړو سره مخامخ دي. يوې ښځې چې د لېدو معلومات لري وويل: «ډېری مديران فکر کوي چې زه اداري يا د اړيکو کار نه شم ترسره کولی، په داسې حال کې

⁶⁰ Interviewee No. 88

⁶¹ Interviewee No. 2

چې زه ټول اړين مهارتونه لرم.⁶²» دا مثال څرگندوي چې د معلوماتي ډول د کارفرمایانو په پریکړو کې مهم رول لري، او د معلوماتي او بنځینه توب یو ځای کېدل د کاري فرصتونو سیستماتیک کمښت رامنځته کوي. په کلیوالو سیمو کې کلتوري محدودیتونه دا وضعیت نور هم سختوي. ډېرې کورنۍ اقتصادي فعالیت د معلوماتي لرونکو بنځو لپاره نامناسب گڼي او د هغوی رول یوازې د کور دننه تعریفوي. دا وضعیت هغوی د عامه او اقتصادي ژوند له مشارکت په زوره لري کوي.

یو معلول کس وویل: «کورنۍ او ټولنه باور لري چې موږ د عملي کار وړتیا نه لرو؛ حتی که د کار فرصت هم وي، موږ نه هڅوي.⁶³» دا کلتوري باورونه لامل کېږي چې معلوماتي لرونکي کسان په ټولنه او کاري محیط کې له پامه وغورځول شي او د توانمندسازۍ فرصتونه ترې واخیستل شي.

په پایله کې، جنسیتي او ساختماني تبعیض په افغانستان کې د معلوماتي لرونکو کسانو د کارموندنې په وړاندې جدي خنډونه جوړوي. واقعي تجربې ښيي چې یوازې د قوانینو اصلاح کافي نه ده؛ تر هغه چې ټولنیز او کلتوري لیدلوري بدل نشي، د برابر فرصت رامنځته کول ناشونی دي. د برابرې اقتصادي ونډې لپاره اړین دي چې: هدفمند او واقعي ملاتړ، د بشري حقونو پر بنسټ پالیسي، او د ټولنیز پوهاوي او د فکر بدلون پروگرامونه پلي شي. یوازې په دې توګه کېدای شي معلوماتي لرونکو ټولو کسانو ته د کارموندنې عادلانه او برابر لاسرسی تضمین شي.

۳.۴. د معلوماتي لرونکو لپاره د عدالت لاسرسی (۲۰۲۱-۲۰۲۵)

د عدالت لاسرسی یو بنسټیز بشري حق دی چې باید پرته له هېڅ ډول تبعیض څخه ټولو وګړو ته تضمین شي. خو په تېرو څلورو کلونو کې، په افغانستان کې د معلوماتي لرونکي خلک تر هر وخت زیات له محرومیت او بې عدالتي سره مخ شوي دي. د حکومتي بنسټونو کمزوري، د جمهوریت د سقوط وروسته د حقوقي نظام ټپېدل، او د طالبانو محدودوونکي سیاستونه سبب شوي چې دغه ډله لا زیات حاشیه‌ای شي. اکثریت مرکي ښيي چې د معلوماتي لرونکو باور په عدلي نظام کې له منځه تللی دی. لکه څنګه چې یوه معلوماتي لرونکې ښځه ويلي: «ما هیڅکله د عدلي نظام څخه مرسته ونه غوښتله، ځکه نه پوهېدم څنګه دی او زما کورنۍ هم اجازه نه راکوله.» دا روایت په ښکاره توګه څرګندوي چې په افغانستان کې عدالت د معلوماتي لرونکو لپاره تر ډېره یوازې یوه هیله ده، نه یوه حقيقي امکان. د مرکي له موندنو پر بنسټ، دا برخه په تحلیلي ډول لاندې موضوعات څېړي او ارزوي: د عدلي او قضايي بنسټونو لاسرسي وړتیا، فزیکي او اداري خنډونه، د حقوقي پوهاوي کچه، د شکایتونو د رسیدګي بهیر، د جنسیت اړوند ستونزې، او په تېرو څلورو کلونو کې د جوړښتي بدلونونو اغېزې.

۳.۴.۱. د حقوقي او قضايي خدماتو موجودیت

په افغانستان کې د معلوماتي لرونکو لپاره د عدالت او قضايي خدماتو لاسرسی همېشه له جدي ستونزو سره مخ دی. په جوړښتي کچه، هېڅ حکومتي اداره یا قضايي سیستم مشخص پروګرام نلري چې د معلوماتي لرونکو حضور په محکمو او حقوقي دفترونو کې آسانه کړي. یو معلوماتي لرونکی، چې د حقوقي لیسانس سند لري، داسې څرګندوي: «په عدلي بنسټونو کې د معلوماتي لرونکو لپاره هېڅ ځانګړی امتیاز نشته؛ هماغه خدمات چې د نورو لپاره دي، زموږ لپاره هم

⁶² Interviewee No. 10

⁶³ Interviewee No. 59

دي. يعنې هېڅ ځانگړې آسانتياوې برابرې شوې نه دي.⁶⁴» دا روايت څرگندوي چې عدالت په افغانستان کې هېڅکله د معلوليت لرونکو اړتياوو پر بنسټ نه دی طرح شوی. د طالبانو پر واکمنۍ سره، حتی لږ تر لږه شته امکانات او حقوقي جوړښتونه هم له منځه تللي دي. هغه ادارې چې په تېرو وختونو کې د نړيوالو سازمانونو په ملاتړ محدود پروگرامونه د معلوليت لرونکو لپاره ترسره کول، يا تړل شوي، يا فعاليت يې په شدت محدود شوی دی. په پايله کې، د معلوليت لرونکو لپاره د عدالت لاسرسۍ له «ناکافي» څخه «تقريباً ناممکن» ته اړ شوی دی.

يو مصاحبه‌شونکي وويل: «حتی کله چې ښځې او نارينه معلول د ظلم او تبعيض سره مخ کېږي، هېڅ اداره نشته چې شکايت وکړو يا تعقيب يې وشي. محکمې ته تلل تقريباً ناممکن شوی دی.⁶⁵» دا روايت او گڼ شمېر ورته روايتونه ښيي چې د معلوليت لرونکو د عدالت لاسرسۍ په بحراني حالت کې دی.

په رسمي شکايت او حقوقي تعقيب کې د سازوکارونو د نشتوالي په صورت کې، معلوليت لرونکي حتی د خپلو ښکاره حقوقي سرغړونو په وړاندې هم د ځان دفاع توان نه لري. دا وضعيت محدود نه دی يواځې څو مواردو ته؛ بلکې سيستماتيک، پراخ او دوامدار دی. دا د حقوقي او حمايتي جوړښتونو د ناکامۍ يا سقوط څرگندونه کوي، چې په پايله کې يې د معلوليت لرونکو لپاره شديدې نابرابرۍ او بشري بحران رامنځته کړی دی.

جدول ۱۲. د معلوليت لرونکو لپاره د حقوقي او قضايي خدماتو لاسرسۍ

توضیح	نارینه (%)	ښځې (%)	شاخص
قضايي بنسټونه فعال دي، خو د طالبانو شتون عامه باور کمزوری کړی دی؛ ښځې تقريباً هېڅ مستقيم لاسرسۍ نه لري.	۳۵	۱۰	د قضايي بنسټونو لاسرسۍ
ډېر حقوقي بنسټونه تړل شوي يا يې فعاليت يوازې په لويو ښارونو کې محدود دی.	۱۲	۸	د معلوليت لرونکو لپاره د ملاتړ بنسټونو شتون
د نړيوالو سازمانونو د وتلو وروسته، دا خدمات په جدي توگه کم شوي او ډېر نادر دي.	۱۰	۵	د وړيا حقوقي مشورې
په موجوده قضايي نظام کې د معلوليت لرونکو لپاره هېڅ مؤثره نمايندگي شتون نه لري.	۱	۰	په عدلي او قضايي نظام کې د معلوليت لرونکو گډون

د جدول شمېر ۱۲ ښيي چې د معلوليت لرونکو لپاره د حقوقي او قضايي خدماتو لاسرسۍ ډېر محدود دی؛ په ځانگړې توگه د ښځو لپاره چې تقريباً هېڅ مستقيم لاسرسۍ په محکمو يا حمايي بنسټونو کې نلري. د معلوليت لرونکو د مؤثره نمايندگۍ نشتوالی په عدلي او قضايي جوړښتونو کې او د نړيوالو بنسټونو د فعاليتونو کمښت سبب شوی چې د دې ډلې حقوق له هر وخت نه ډېر زيان‌پذير شي.

⁶⁴ Interviewee No. 73

⁶⁵ Interviewee No. 73

سربېره پر دې، په قضايي بنسټونو کې فزیکي حضور د ریښتیني او برابرې مشارکت معنا نه لري؛ ځکه چې حقوقي او عدلي محیطونه نه له تخنیکي اړخه او نه له اخلاقي او کلتوري اړخه د معلولیت لرونکو اړتیاوو ته سازگار شوي دي.

۳.۴.۲. د لاسرسی موانع

په افغانستان کې د معلولیت لرونکو لپاره د عدالت لاسرسی څو اړخیز او جوړښتي خنډونه لري. په فزیکي سطحه، د رمپ، آسانسور، مناسب لارښود بورډونو، او د ژبې د اشارې د ژباړونکو نشتوالی له امله، د عدلي او قضايي ودانیو ته د معلولیت لرونکو ننوتل تقریباً ناممکن شوي دي. ډېری مرکې شوي کسان ویلي چې د دولتي ادارو د ننوتلو لپاره د نورو کسانو مرسته ته اړتیا لري. ځینې ښځې وویل چې حتی د محاکمو ساحې ته د ننوتلو اجازه هم نه درلوده. دغه محدودیتونه څرګندوي چې معلولیت لرونکي له هماغه لومړني نقطې څخه د خپل ځان د دفاع حق نه لري.

خو خنډونه یوازې فزیکي نه دي؛ ټولنیز او کورني خنډونه هم خورا مهم رول لري. یوه ښځینه چې فزیکي معلولیت لري په مرکې کې وویل: «زما پلار اجازه نه راکوي چې د شکایت لپاره کومې ادارې ته ولاړ شم. وایي ته نجلۍ یې او باید په کور کې پاتې شې.⁶⁶» دغه ډول کورني محدودیتونه ښځینه معلولیت لرونکي په د تکیه کولو او چوپتیا په کړۍ کې ساتي او په عمل کې یې له عدالت څخه محروموي.

له بلې خوا، اداري فساد او د کارکوونکو تبعیضیز چلند هم د اصلي خنډونو په ډله کې راځي. یوه نارینه معلول خپله تجربه داسې بیانوي: «د نکاح نامې د ترلاسه کولو لپاره مې څو ځلې مراجعه وکړه؛ یا رد کړل یا هېڅ ځواب نه راکړل شو. ځینې وختونه یې وویل: ته چې لنگ یې، نو نکاح نامه څه کار کوي؟⁶⁷» دغه روایت څرګندوي چې تبعیض نه یوازې په اداري سطحه، بلکه په کلتوري او ټولنیزه سطحه هم ریښې لري.

جدول ۱۳. د معلولیت لرونکو کسانو لپاره د قضايي خدماتو اصلي خنډونه

توضیح	نارینه (%)	ښځې (%)	عمده ستونزې
د طالبانو تر کنټرول لاندې قضايي نظام د تاوتریخوالي او ګواښ پر بنسټ دی؛ ښځې زیاتره له مراجعه څخه ډډه کوي.	۴۵	۷۵	د طالبانو یا قضايي نظام څخه وېره
د رمپ، آسانسور او مناسب فزیکي فضا نشتوالی لاسرسی سخت او ځینې وختونه ناممکن کوي.	۵۵	۶۰	په قضايي ادارو کې د فزیکي تسهیلاتو نشتوالی
د حسي معلولیت لرونکي کسان په عمل کې د عدلي او قضايي پروسو څخه لرې پاتې کیږي.	۷۰	۸۰	د اوریدونکي او لیدونکي معلولیت لرونکو کسانو لپاره د ژباړونکو او ځانګړو خدماتو نشتوالی
ولایت مرکز یا کابل ته تګ راتګ ستونزمن، لګښتاک او د ډېرو لپاره ناممکن دی.	۵۰	۶۵	مالي لګښتونه او د ترانسپورت ستونزې

د جدول ۱۳ پر بنسټ، د عدالت لاسرسي اصلي خنډونه د طالبانو د قضايي نظام څخه وېره، د مناسب فزیکي تسهیلاتو نشتوالی، او د حسي معلولیت لرونکو کسانو لپاره د تطبیقي خدماتو نشتوالی دي. ښځې د نارینه وو په پرتله ډېر د دې

⁶⁶ Interviewee No. 25.

⁶⁷ Interviewee No. 77

خندونو لاندې راځي، ځکه چې جنسي تبعيض د معلوليت او د امنيتي او اداري خندونو سره يوځای کېږي. دغه وضعیت څرگندوي چې عدالت نه يوازې لاسرسی ته نه رسېږي، بلکې په جوړښتي بڼه د معلوليت لرونکو کسانو څخه اخیستل شوی دی.

۳.۴.۳. پوهاوی او د حقوقي پوهې کمښت

په افغانستان کې د معلوليت لرونکو کسانو لپاره د عدالت په برخه کې یو له جدي ترینو ستونزو څخه د دې ډلې د حقوقي پوهې ټیټ سطح دی. ډېری یې حتی نه پوهېږي چې څنګه او له کوم ځایه خپل شکایت ثبت کړي او کومه اداره د دوی د قضیو د رسیدګۍ مسؤله ده. یوه ښځه چې د اورېدو معلولیت لري په مرکه کې په وضاحت وویل: «زه د محکمو هیڅ تصور نلرم. نه پوهېږم چې چیرته ولاړ شم یا څنګه شکایت وکړم»⁶⁸.

دغه کمبود د عمومي حقوقي پوهاوي د نشتوالي او د معلوماتو د نه شتون له امله دی. د جمهوریت په دوره کې، هر څو هم د مدني ټولنې او رسنیو لخوا د حقوقي پوهاوي پروګرامونه ترسره کېدل، خو دا پروګرامونه محدود، پراکنده او په عمده توګه یوازې په لویو ښارونو کې موجود وو او لرې پرتو کلیو او سیمو ته نه رسېدل. د طالبانو تر واکمنۍ وروسته، حتی دغه محدود ظرفیت هم له منځه لاړ. اوس نه رسنۍ په ازاده توګه فعالیت کولی شي او نه هم مدني ټولنه اجازه لري چې پراخه او خپلواکه فعالیتونه ترسره کړي.

د حقوقي پوهاوي نشتوالی نه یوازې د سردرګمۍ سبب کېږي، بلکې معلولیت لرونکي کسان خان د عدالت او حقوقي سیستم څخه جلا ګڼي. یوه مرکه شوې کس وویل: «په افغانستان کې د معلولیت لرونکو د وړتیاوو باور نشته. خلک حتی نه پوهېږي چې موږ هم حقوق لرو»⁶⁹. دغه روایت څرګندوي چې د حقوقي پوهې کمښت په مستقیم ډول له ټولنیزو تبعیضي چلندونو سره تړلی دی. کله چې ټولنه د معلولیت لرونکو وړتیاوې او حقوق په رسمیت نه پېژني، نظام عدالت هم په عمل کې دوی له پامه غورځوي.

جدول ۱۴. آگاهی و شناخت حقوقی

توضیح	نارینه (%)	ښځې (%)	شاخص
د حقوقي پوهاوي سطح ټیټه ده، په ځانګړي توګه د تعلیمي محدودیتونو وروسته.	۳۰	۱۵	د معلولیت لرونکو کسانو د حقونو پوهاوی
ډېری خلک نه پوهېږي چې چیرته او څنګه خپل شکایت ثبت کړي.	۲۵	۱۰	د قضایي بهیر او د شکایت د ثبت لارې چارې پوهه
د پوهاوي ورکولو نهادونه په تیرو څلورو کلونو کې تقریباً بند شوي دي.	۱۲	۸	د نهادونو له خوا د روزنې یا پوهاوي ترلاسه کول
د طالبانو تر واکمنۍ لاندې د عدلي او قضایي نظام په اړه پراخه بې باوري شتون لري.	۲۰	۵	عدالت ته د لاسرسي امکان باندې باور

د جدول ۱۴ څخه څرګندېږي چې د معلولیت لرونکو کسانو په منځ کې د حقوقي پوهاوي او قضایي بهیرونو پېژندنه ډېره ټیټه ده، او دا وضعیت په ښځو کې د نارینه وو په پرتله ډېر جدي دی.

⁶⁸ Interviewee No. 63

⁶⁹ Interviewee No. 48

د تعلیمي محرومیت، د پوهاوي ورکولو پروگرامونو نشتوالی، جنسي محدودیتونه، او د قضایي سیستم پر وړاندې بې باوري دې سبب شوې چې معلولیت لرونکي په عملي ډول د شکایت، قانوني تعقیب، او د خپلو حقونو د دفاع له حق څخه محروم شي. په دې شرایطو کې عدالت نه یوازې په جوړښتي ډول لاسرسي نه لري، بلکې په عمل کې یوازې هغو ځانګړو ګروپونو ته ځانګړې ګټه ګرځېدلې چې له قدرتي جوړښتونو سره تړاو لري. له دې امله، د حقوقي پوهاوي نشتوالی، په ګډه د نهادي ملاتړ له نشتوالي سره، عدالت د معلولیت لرونکو کسانو لپاره له یو «حق» څخه «یو تقریبا نه لاسرسي وړ امکان» ګرځولی دی.

۳.۴.۴. رسېدنه د دوسیو او ځواب ورکونه

په هغو مواردو کې چې د معلولیت لرونکي کسان بریالي شي خپله شکایت ثبت کړي، د قضیې د څېړلو بهیر اکثره د ځنډ، بې پامۍ او یا هم تبعیض سره مل وي. د مرکو له ډلې یوه معلوله نجلۍ داسې روایت کوي چې ګاونډي یې په دوامداره ډول ځوروله او کورنۍ یې مجبور شوه خپل کور وپلوري او له سیمې څخه کډه وکړي. هغې وویل: «زه حتی دې ته هم فکر نه و کړی چې شکایت وکړم. زه پوهېدم چې هېڅوک به زما خبره وانه وري. په ځانګړي ډول په د طالبانو په محکمو کې هېڅوک د ښځې غږ نه سي. تل حق د سړو وي»⁷⁰.

دا روایت په ښکاره ډول د جنسیتي نابرابرۍ او د طالبانو د واکمنۍ لاندې د ښځو د عدالت د بشپړ محرومیت انعکاس کوي. اوسنی قضایي جوړښت تبعیض محور، نارینه محور او له هر ډول حمایتي میکانیزمونو تش دی، او داسې جوړ شوی چې ښځې د خپلو حقونو د دفاع توان ونه لري. دا وضعیت نه یوازې د خپلواکو بنسټونو او حمایتي قوانینو نشتوالی څرګندوي، بلکې هغه ټولنیز او سیاسي شرایط هم بیانوي چې په کې د ښځو د فیصلې کولو او د حقونو د تعقیب ځواک ترې اخیستل شوی دی چې دا د بشري حقونو او د ښځو د حقونو یو څرګند نقض دی.

د قضایي محدودیتونو ترڅنګ، اداري فساد او د عدلي نهادونو بې ځوابۍ دا ستونزې نوره هم شدیدې کړې دي. یو بل مرکې ویلي: «دلته قانون شته نه؛ هر څه چې قاضي د اسلامي منابعو له مخې برداشت کړي، هماغه عملي کېږي. حتی په ورته قضیو کې هم همدې قاضي دوه مختلف تصمیمونه نیسي»⁷¹.

کله چې قضایي فیصلې د شخصي تفسیر او بې له کوم واحد معیار څخه سرچینه اخلي، معلولیت لرونکي کسان دې پایلې ته رسېږي چې عدلي سیستم ته مراجعه بې ګټې ده او شکایت کول هېڅ نتیجه نه لري. دا نهادي بې پامۍ نه یوازې معلولین د قانوني تعقیب کولو څخه زیرمتوره کوي، بلکې د هغوی د بې وسۍ، انزوا او بې پناهي احساس نور هم ژوروي. په پایله کې، عدالت له یوه بنسټیز حق څخه په داسې یو رمز بدل شوی چې د سیستم ناکامي او جوړښتي تبعیض څرګندوي.

جدول ۱۵. رسیدګۍ به پرونده ها و پاسخ گویی

توضیح	نارینه (%)	ښځې (%)	شاخص
ډېری شکایتونه، په ځانګړي ډول د ښځو شکایتونه، آن ثبت هم نه شي	۲۵	۱۰	مواردې چې د هغوی لپاره شکایت ثبت شوی وي

⁷⁰ Interviewee No. 38

⁷¹ Interviewee No. 73

د دوسیو د بریا کچه ډېره ټیټه ده	۱۰	۲	مورادې چې قانوني پایلې یا حکم ته رسېدلې وي
ډېر خلک د سپکاوي، بې اعتنایۍ او د کارکوونکو د غیر انساني چلند شکایت کوي.	۱۵	۵	د رسېدګۍ په بهیر کې د درناوي او انساني چلند موجودیت
ډېرې دوسې میاشتو او حتی کلونو پورې بې پایلې پاتې کېږي.	ټیټ	ډېر ټیټ	د قضیو د رسېدګۍ چټکتیا

جدول ۱۵ ښیي چې د شکایتونو د رسېدنې بهیر او د قضایي نظام د ځواب‌وینې کچه، په ځانګړي ډول د طالبانو د واکمنۍ پر مهال، ډېره ضعیفه او غیر مؤثره ده. آن په هغو حالاتو کې چې شکایت ثبت هم شي، د دې امکان ډېر کم دی چې دوسیه قانوني پایلې ته ورسېږي، او دا ستونزه د ښځو لپاره لا پسې جدي ده. د عدلي او قضایي مأمورینو سپک کوونکي چلند، بې اعتنایي، اوږده، غیر شفافه او له تبعیض څخه ډک بهیر، دا سبب شوی چې ډېری داسې وګړي چې له معلولیت سره ژوند کوي: له شکایت کولو څخه لاس واخلي، د بې‌وسۍ او بې‌کسۍ احساس وکړي، او په پایله کې د رسمي تعقیب پر ځای چوپتیا، جبري مهاجرت، یا د خپل استوګن‌ځای پرېښودل غوره کړي.

دغه وضعیت ښیي چې د عدالت د لاسرسي نابرابري یوازې د داخلېدو په مرحله کې نه ده، بلکې د رسېدنې په کیفیت، چلند او پایلو کې هم بیا تکرارېږي. له همدې امله، په افغانستان کې د معلولیت لرونکو کسانو لپاره عدالت نه یوازې دا چې نرسېدونکی دی، بلکې په جوړښتي او سیستماتیک ډول ترې سلب شوی دی.

۵.۴.۳. چالش‌های جنسیتی

په افغانستان کې د طالبانو تر واکمنۍ لاندې د ښځو معلولینو لپاره د عدالت لاسرسۍ له څو اړخونو او څو برابره ستونزو سره مخ دی. د جنسیت پر بنسټ تبعیض چې مخکې هم شتون درلود، اوس د معلولیت له امله لا پیاوړی شوی او پر ښځو ټولنیز، کورنی او حقوقي فشارونه زیات کړي دي. د مرکې موندنې ښیي چې د طالبانو تر واک لاندې قضایي نظام کې ښځې او نجونې معلولینې په عملي ډول له قضایي بهیرونو څخه ایستل شوي دي او د عدالت لاسرسۍ یې په سیستماتیک ډول محدود شوی دی. دا وضعیت د افغانستان د ښځو معلولینو پر وړاندې د بشري حقونو ښکاره نقض او جوړښتي تبعیض څرګندوي.

یوه له مهمو خنډونو څخه د محرم د موجودیت شرط دی چې د عدلي او قضایي ارګانونو د مراجعې پر مهال پرې ټینګار کېږي. دا پالیسي ښځې د کورنۍ له نارینه‌وو سره سختې تړلې کوي، او په هغو مواردو کې چې کورنۍ همکارۍ نه کوي، یا کورني اړیکې ستونزمنې وي، د عدالت غوښتنې امکان په بشپړه توګه له منځه ځي. یوې مرکې شوې ښځې ویلي دي: «د طالبانو دفترانو ته تلل هېڅ فایده نه لري؛ بې له محرمه مور ته د ننوتو اجازه هم نه راکول کېږي.»⁷² دا روایت په څرګنده توګه ښیي چې د محرم د نشتوالي بندیز د معلول ښځو لپاره د عدالت له حق څخه بشپړ محرومیت دی، ځکه ډېری یې د فزیکي حالت، کورنیو شرایطو یا ټولنیزو محدودیتونو له امله د نارینه ملتیا توان نه لري.

د دې وضعیت پایلې خورا جدي دي: ښځې معلولینې د کورني تاوتریخوالي پر وړاندې بې‌دفاع پاتې کېږي؛ د ځورونې، ناوړه استفادې یا اقتصادي محرومیت قضیې نه شي راپورولای او نه یې تعقیبولای؛ اقتصادي او ټولنیزه وابستګي یې نوره هم زیاتېږي؛ او د بې‌وسۍ، انزوا او بې‌پناهي احساس په هغوی کې لا ژورېږي. په داسې حالت کې، په افغانستان

⁷² Interviewee No. 15.

کې د ښځو معلوماتو لپاره عدالت نه یوازې د لاسرسي وړ نه دی، بلکې په قصدي ډول ترې سلب شوی دی، او موجود قضایي نظام د ملاتړ پر ځای د هغوی د حذف او حاشیې ته د شړلو وسیله ګرځېدلی دی.

جدول ۱۶. د معیوبیت لرونکو ښځو لپاره د عدالت په ترلاسه کولو کې د جنسیت پورې اړوند ستونزې

توضیح	نارینه (%)	ښځې (%)	ستونزې نوعیت
ښځې په عملي توګه پرته له محرم یا د میره له اجازې د محاکمو د ننوتلو حق نه لري.	۵	۸۵	د طالبانو د محاکمو د حضور محدودیتونه ویره
که شکایت وکړي، د کورني تاوتریخوالي یا رد کېدو امکان د ښځو لپاره خورا لوړ دی.	۱۵	۸۰	د ټولنیز ننگ او کورني تاوتریخوالي
د ښځینه وکیلان اجازه نه لري چې په ډېری د طالبانو محاکمو کې ګډون وکړي.	۰	۹۰	د ښځینه وکیلان یا د حقوقي مدافعینو نشتوالی
د معیوبیت لرونکو ښځو شکایتونه اکثراً بې اهمیت یا «بې ارزښته» ګڼل کیږي.	۲۰	۶۵	د معیوبیت لرونکو کسانو شکایتونو نه منل

جدول ۱۶ ښيي چې د افغانستان معذوري ښځې له څو لایې تبعیض سره مخ دي. د جنسیت او معذوریت یوځای کېدل په اوسني حقوقي او ټولنیز جوړښت کې یو ډول دوه چنده او جوړښتي محرومیت رامنځته کوي. د طالبانو هغه محدودیتونه چې ښځې د محاکمو د حاضرېدو لپاره د محرم له ملتیا سره مشروطوي، په یوازې ځان د ډېرو معذورو ښځو د حق غوښتنې حق ترې اخلي؛ ځکه ډېری یې د بدني، ټولنیزو او کورنیو شرایطو له امله نه شي کولای محرم له ځان سره ولري.

د ښځینه وکیلانو نشتوالی - هغه سرچینه چې تر ۲۰۲۱ مخکې د ښځو لپاره یو مهم حقوقي ملاتړ و - د طالبانو له راتګ وروسته تقریباً له منځه تللی دی. دې حالت سبب شوی چې معذوري ښځې په قضایي نظام کې هېڅ استازی، مدافع یا رسمي غړ و نه لري. له ټولنیز پلوه، د بدنۍ وېره، ملامتول، او کورنی تاوتریخوالی هغه لوی عوامل دي چې ښځې د قانوني تعقیب له هڅې منع کوي. دا مانا لري چې کور، چې باید د ملاتړ ځای وي، په ډېرو مواردو کې د تاوتریخوالي او جبري چوپتیا ځای ګرځېدلی دی.

پر دې ټولو سربېره، د طالبانو د کارکوونکو له خوا د شکایتونو سپکول او ښکاره ردول څرګندوي چې د معذورو ښځو له عدلي محرومول کوم تصادفي یا اتفاقي پېښه نه ده؛ بلکې د یو ثابت، تبعیض محور سیاست او جوړښت برخه ده. په پایله کې: د افغانستان د معذورو ښځو لپاره عدالت ته لاسرسی نه یوازې محدود، بلکې په سیستماتیک ډول ناممکن شوی دی.

۳.۴.۶. روندهای چهار سال گذشته (۲۰۲۱-۲۰۲۵)

د تیرو څلورو کلونو د څیړنې له مخې، په افغانستان کې د عدالت برخه په بشپړه توګه شاته پاتې شوې ده. د جمهوریت په دوره کې، سره له دې چې تبعیض، محدودیتونه او پراخ فساد شتون درلود، د قضایې بنسټونو لږ تر لږه لاسرسی ممکن و. یوه مرکه کوونکې وویل: «په قانون کې د معیوبو کسانو لپاره درې سلنه برخه موجوده وه، خو هیڅکله په سمه توګه نه ده عملي شوې.» دا څرګندوي چې د ۲۰۲۱ کال دمخه هم ساختاري نیمګړتیاوې موجودې وې؛ خو د طالبانو د واکمنۍ له پیل سره دا وضعیت نه یوازې حل نشو، بلکې په څرګند ډول شدت پیدا کړ.

د ۲۰۲۱ کال وروسته، په دولتي مرستو، ملاتړونکو خدماتو او پروګرامونو کې پر معیوبو کسانو سازمان‌یافته تبعیض روښانه شو. هغه کسان چې په پخوانیو دولتي ادارو کې کار کاوه، په ځانګړې توګه د سپکاوي، ټاپه‌بنودنې او سیاسي ایستلو هدف وګرځول شول. یوه مرکه کوونکې د طالبانو د چلند په اړه وویل: «موږ ته ویل کېدل چې ستاسو معلولیت د پخواني نظام سره د همکارۍ پایله ده.⁷³» دا ډول چلند د سیاسي او انساني تبعیض څرګند مثال دی او د معیوبو کسانو د طردیدو او بې‌عدالتۍ احساس یې ژور کړ.

له بلې خوا، د جنسیتي محدودیتونو زیاتوالی، د مدني ټولنې سازمانونو له منځه تلل، او د نړیوالو بنسټونو د فعالیت محدودول سبب شوي چې د معیوبو کسانو لپاره عدالت په عمل کې یوه غیرواقعي مفکوره وګرځي. ډیری مصاحبه شوي کسان وویل چې نور یې حتی د عدلي بنسټونو د مراجعه کولو هڅه هم نه کوي، ځکه له مخکې یې پوهه ده چې هیڅ مؤثره رسیدګي به نه کېږي.

دا وضعیت ښیي چې عدالت د معیوبو کسانو لپاره نه یوازې پرمختګ ندی کړی، بلکې په تیرو څلورو کلونو کې یې جدي شاته تګ تجربه کړی دی. نن ورځ، عدالت د دې ډلې لپاره نه یوه تضمین شوې حق، بلکې یوه نه تر لاسه کیدونکې هیلې او غوښتنه ده.

د مصاحبو د معلوماتو تحلیل ښیي چې د ۲۰۲۱ او ۲۰۲۵ کلونو ترمنځ، په افغانستان کې معیوبو کسانو ته د حقوقي محرومیت تر ټولو شدید کچه تجربه شوې ده. د فزیکي خنډونو، ټولنیز تبعیض، د حقوقي پوهې نشتوالي، ساختاري فساد، جنسیتي تبعیض او د طالبانو سخت‌دست سیاستونو ترکیب د دې سبب شوی چې د دوی لاسرسی عدالت ته تقریباً ناممکن شي.

په دې شرایطو کې، معیوب کسان یوازې د جګړې، فقر او نابرابرۍ قرباني نه دي، بلکې د خپلو قانوني حقونو د سیستماتیک سلب مستقیم قرباني هم دي. لکه څنګه چې یوه معیوبه ښځه په مرکه کې وویل: «تل نور زموږ لپاره پریکړه کوي؛ هیڅکله اجازه نه راکوي چې د خپلې ژوند په اړه پریکړه وکړو.⁷⁴» دا وضعیت د اساسي بشري حقونو څرګند سرغړونه ده او د نړیوالې ټولنې د عاجل مداخلې او د داخلي سیاستونو د بیاکتنې واضح اړتیا ښیي.

⁷³ Interviewee No. 96

⁷⁴ Interviewee No. 100

۴. منځ‌برخیز تحلیل

د دې راپور د موندنو منځ‌برخیزه ارزونه څرگندوي چې د معلولیت لرونکو کسانو وضعیت په افغانستان کې نه یوازې د زده‌کړې، کار، روغتیا او عدالت د برخو له محدودیتونو څخه سرچینه اخلي، بلکې ژوراً د فقر، تبعیض، ناامنی او د پردوونکو سیاستونو له پراخو جوړښتونو سره تړلی دی. د دې عواملو ګډ عمل یو څو - پوړیزه محرومیت رامنځته کوي چې ښه او شدت یې د جنسیت، جغرافیایي موقعیت، قومیت او اقتصادي وضعیت له مخې توپیر کوي.

په بل عبارت، معلولیت په افغانستان کې یوازې یو فردي یا جسمي ځانګړتیا نه ده، بلکې د نابرابرو ټولنیزو او سیاسي جوړښتونو په بستر کې تعریفېږي. کله چې محدودوونکي تګلارې (لکه د نجونو د زده‌کړې بندیز او د ښځو پر کار محدودیتونه)، د بنسټیزو ملاتړونو نشتوالی، مزمن فقر، او کلتوري تبعیض په یو وخت د معلولیت لرونکو کسانو پر ژوند اغېز کوي، نو محرومیت یوازې په انفرادي توګه نه، بلکې په یوه سیستماتیکه او بیا-تولیدېدونکي ښه تجربه کېږي. په دې چوکاټ کې:

معلولیت + ښځه‌والی = دوه‌چنده محرومیت او نږدې بشپړ حذف له زده‌کړې، عدالت او کار څخه؛

معلولیت + ژوند په کلیوالو سیمو کې = د بیا رغونې له خدمتونو، د کیفیت لرونکي زده‌کړې او اقتصادي فرصتونو څخه محرومیت؛

معلولیت + فقر = بشپړه وابستګي په کورنۍ او د خپلواکۍ د ترلاسه کولو ناتوانی؛

معلولیت + د حقوقي پوهاوي نشتوالی = له پرېکړه‌ښوونې او دادخوازینې پروسو څخه بشپړ حذف.

دا تحلیل څرګندوي چې د معلولیت لرونکو کسانو محرومیت د نابرابرو قدرتي اړیکو او د انکار پر سیاستونو ولاړ دی، نه د «فردي ناتوانۍ» پایله. له همدې امله، هر راز پروګرام جوړونه یا د اصلاح وړاندیز باید د جوړښت په کچه ترسره شي، نه یوازې په خیریه‌يي مرستو یا لنډمهالو ملاتړونو ولاړ وي.

۴.۱. د فقر، شخړې، تبعیض او د حقونو د سرغړونې ترمنځ تړاو

د دې راپور د موندنو ارزونه ښيي چې د طالبانو د ۲۰۲۱ کال له واکمنېدو وروسته، د فقر، تبعیض او د معلولیت لرونکو کسانو د حقونو د سرغړونو کړۍ لا نوره ژوره او ساختاري شوې ده. اقتصادي محدودیتونه، د نړیوالو مرستو درېدنه او سیاسي انزوا، بنسټیز فقر لا پسي سخت کړی او هغه کسان چې مخکې هم په حاشیه کې وو، په بشپړه توګه بې‌دفاع او بې‌پناه پرېښي دي. په ورته وخت کې، د جنسیتي تبعیض زیاتوالی او د ښځو له زده‌کړې او کار څخه ایستل، د هغوی د بنسټیزو حقونو ښکاره او سازمان‌موندلې نقض ته اشاره کوي. په دې ډول شرایطو کې، فقر او تبعیض یوازې د تېرې جګړې پایله نه ده، بلکې د طالبانو د اوسني حکومت د سیاستونو یوه برخه جوړوي چې پر معلولیت لرونکو کسانو منفي اغېز کوي.

فقر او اقتصادي محرومیت په افغانستان کې هم د معلولیت لامل دي او هم یې پایله. ډېری مرکه‌کوونکو وویل چې د ثابت عاید نشتوالی د دوی د زده‌کړې، درملنې او عدالت په ترلاسه کولو کې جدي خنډ ګرځي. یو معلول سړی چې د زده‌کړو د دوام لپاره یې په یوه اداره کې غیررسمي کار کاوه، داسې وویل: «کار مې یوازې د هماغې ورځې مصرف

پوره کاوه. نه مې سپما کولای شوه او نه مې ژوند ښه کېدای شو⁷⁵.» دا روایتونه څرګندوي چې د معلومات او فقر کړۍ سره تړلي ده او یو بل پیاوړی کوي. د بنسټیزو ملاتړونو او د عادلانه ویش د سیاستونو نشتوالی دا کړۍ لا پسې تکراروي او معلومات لرونکي کسان په دایمي محرومیت کې ساتي.

په پایله کې، د دې وضعیت حل یوازې د لنډمهالو یا خبریه یې مداخلاتو له لارې ممکن نه دی؛ بلکې اړتیا ده چې ژورې جوړښتي اصلاحات، ملاتړیزې سیاست‌گذاری، د خدماتو عادلانه لاسرسی، او د برابر حقونو تضمین رامنځته شي. پرته له دې بدلونونو، معلومات لرونکي کسان به لا هم د ټولنیز، اقتصادي او حقوقي نظام له حاشیې څخه بهر پاتې شي.

4.2. روستایي د ښار او کلیو نابرابري

د موندنو تحلیل ښيي چې د طالبانو تر واکمنېدو وروسته، د ښارونو او کلیوالو سیمو ترمنځ د معلومات لرونکو کسانو د تعلیمي، روغتیايي او حقوقي خدماتو په لاس‌رسۍ کې واټن په څرګند ډول زیات شوی دی. په ښارونو کې، که څه هم ګڼ شمېر ملاتړ کوونکي بنسټونه کمزوري شوي یا منحل شوي، خو لا هم د نړیوالو سازمانونو او مدني ټولنې لږ شمېر پاتې فعالیتونه شته چې یو شمېر محدود خدمات وړاندې کوي.

برعکس، په کلیوالو سیمو کې معلومات لرونکي کسان نږدې له هر ډول رسمي خدماتو څخه بشپړ محروم دي؛ د طالبانو سخت کنټرول، بنسټیز فقر او د زیربناوو نشتوالی د دې لامل شوي چې د زده‌کړې، روغتیا او عدالت لاس‌رسۍ په بشپړه توګه له منځه ولاړ شي. په دې توګه، جغرافیایي نابرابري په یوه دوامداره او سیستماتیک محرومیت بدل شوې ده.

په افغانستان کې د معلومات لوړه کچه د جګړې د دوام او ساختاري تاوتریخوالي سره مستقیمه اړیکه لري. ډېر خلک د ماین چاودنو، وسله‌والو جګړو، انتحاري بریدونو او یا جګړه‌ییزو تاوتریخوالو له امله معلول شوي دي. یو تن مرکه‌کوونکي، چې د ماشوموالي پر مهال د ماین په چاودنه کې معلول شوی و، وویل: «له هماغې ورځې زما ژوند له نورو جلا شو؛ مکتب، لوبې، هر څه راته بدل شول.» دا روایتونه ښيي چې په افغانستان کې معلومات یوازې یو شخصي یا طبي موضوع نه ده، بلکې د ساختاري تاوتریخوالي، مزمنې ناامنی او تبعیضي سیاستونو مستقیمه پایله ده.

په کلیوالو سیمو کې ننگونې ډېرې سختې او څو پوړیزې دي. محدود تعلیمي مراکز، د بیا رغونې د مرکزونو نشتوالی، د مرستندویه وسایلو کمښت، او د ترانسپورت کمزوري زیربناوې معلومات لرونکي کسان په ټولنیز او فزیکي انزوا کې ساتي. ډېر کسان اړ کېږي چې د تر ټولو ابتدایي خدماتو لپاره اوږده فاصله ووهي. یو تن مرکه‌کوونکي د لوګر ولایت څخه وویل: «کله چې موټر نه و یا لاره ناامنه وه، نور هېڅ امکان نه و چې مکتب ته ولاړ شو.» دا تجربه ښيي چې جغرافیایي نابرابري نه یوازې د امکاناتو په کچه، بلکې د امنیت، ترانسپورت او حتی د ټولنیز منل کېدو په کچه کې هم څرګندېږي.

په ټوله کې، د ژوند ځای (ښاري یا کلیوالي) په افغانستان کې د معلومات لرونکو کسانو د ژوند د کیفیت د ټاکلو مهم عامل دی. ښارونه، که څه هم له ګڼو ستونزو سره مخ دي، لا هم د خدمتونو لپاره لږ تر لږه یو محدود چاپېریال لري. برعکس، په کلیوالي سیمو کې معلومات اکثراً د زده‌کړې، روغتیا، کار او ټولنیز مشارکت له بشپړې صحنې څخه د

⁷⁵ Sebghatullah Qazi Zada and Mohd Ziaolhaq Qazi Zada, 'The Taliban and Women's Human Rights in Afghanistan: The Way Forward' (2024) 28(10) *International Journal of Human Rights* 1687–1722, <https://doi.org/10.1080/13642987.2024.2369584>

ایستلو په معنی ده. له همدې امله، د عدالت او برابری د تحقق لپاره باید سیاست‌گذاری په هدفمند ډول د جغرافیایي نابرابریو په کمولو او د ځایي ظرفیتونو په پیاوړتیا تمرکز وکړي، نه دا چې یوازې په ملي کچه عمومي پلان جوړ شي.

4.3. د معذوریت متقاطعوالی د جنسیت، قومیت او اقتصادي وضعیت سره

دغه څېړنه ښيي چې د افغانستان د معذور اشخاصو وضعیت یوازې د معذوریت د ډول پر بنسټ نه شي تشریح کېدای؛ بلکه د محرومیت تجربه په دې هېواد کې په شدید ډول متقاطع ده او په هممهاله توګه د جنسیت، قومیت، اقتصادي طبقه او د اوسېدو ځای له اغېزو سره تړلې ده. په دې منځ کې، معذوره ښځې، د قومي اقلیتونو غړې، او کم‌عاید لرونکي کورنۍ تر ټولو زیات محرومیت او تبعیض تجربه کوي.

د طالبانو تر واکمنۍ وروسته، محدودوونکې جنسیتي پالیسي په ځانګړې توګه معذوره ښځې هدف ګرځولې دي. په داسې حال کې چې د ۲۰۲۱ مخکې د ښځو لپاره د زده‌کړې او کار لاسرسۍ محدود، خو ممکن و، اوس د شپږم ټولګي وروسته د نجونو تعلیم او د ښځو کار په ډیرو ادارو کې ممنوع دی. د معذوره ښځو لپاره، دغه ممنوعیت یوازې د زده‌کړې او کار محرومیت نه دی، بلکه د کور دننه بشپړ محاصره معنی لري. ډېری ګډونوالو ښځو ویلي چې حتی د درملنې یا قانوني شکایت لپاره له کوره وتل د نارینه ملګري پرته ممکن نه دي. دا وضعیت عملي توګه د دوی اساسي حقوق سیستماتیک نقض کوي.

قومیت او ټولنیز موقف هم د لاسرسۍ او فرصتونو په شکل ورکولو کې مهم رول لري. مرکي ښيي چې د سیاسي نفوذ کم لرونکو یا له حاشیې وتلي قومي ډلو معذور اشخاص د بشري مرستو ویش، د رغونې خدماتو، او حتی د لږترلږه ښوونیزو فرصتونو په برخه کې زیات تبعیض سره مخ دي. یوه ګډونواله ویلي:

«دلته که څوک زموږ د قوم او ډلې غړی نه وي، نه مرسته ترلاسه کوي او نه یې کار پرمخ ځي؛ زموږ معذوریت ورته هیڅ اهمیت نلري.»⁷⁶

دغه روایتونه ښيي چې په افغانستان کې معذوریت یوازې د صحت یا رغونې مسئله نه ده، بلکه یو ژور سیاسي او ټولنیز پدیدې ده چې د قدرت د جوړښتونو سره تړلې ده.

همدارنګه، اقتصادي فقر مستقیم د زده‌کړې، درملنې او کار لاسرسۍ اغېز لري. کم‌عاید لرونکي کورنۍ د تګ راتګ، درملنې، مرستندویه وسایلو، او یا د جبراني زده‌کړې لګښتونه پوره کولای نه شي. ډېری وختونه کورنۍ خپل معذور ماشومان له ښوونځي منع کوي ترڅو اضافي لګښتونه مخنیوی شي. یوه ۳۵ کلنه ښځه په دې څېړنه کې ویلي چې د کورنۍ د مالي ناتوانۍ له امله یې ښوونځی پرېښود او وروسته یې په ناخوaste واده مجبوره شوه. دغه روایت د محرومیت دوه‌چنده او جبري مثال دی چې د جنسیت، فقر او معذوریت د ګډ اغېز له لارې رامنځته شوی دی.

په پایله کې، محرومیت په افغانستان کې یوه تک‌بعدي تجربه نه ده. هغه فرد چې ښځه ده، معذوره ده، او له کم‌عاید لرونکي کورنۍ یا له حاشیې وتلي قومي ډلې څخه وي، د ټولنیز، اقتصادي او حقوقي طرد تر ټولو لوړ کچه تجربه کوي او ډېری وخت حتی د خپلو حقوقو د غوښتنې لږترلږه امکان هم نلري. دغه متقاطع تبعیض یو داسې چرخه د ناتوانۍ او

⁷⁶ Interviewee No.

ټولنيز حذف رامنځته کوي چې پرته له تحليل يې، هر ډول مداخله د معذور اشخاصو د وضعیت د ښه کولو لپاره ناکافي او غیر مؤثره پاتې کېږي.

۵. نتیجه‌گیری او سپارښتنې

۵.۱. نتیجه‌گیری

دغه څېړنه ښيي چې د ۲۰۲۱ تر ۲۰۲۵ کلونو په جریان کې د افغانستان معذور اشخاص د خپلو اساسي حقوقو د لاسرسۍ په برخه کې د پام وړ کموالی تجربه کړی دی. څلور اصلي برخې—صحت، تعلیم او روزنه، کار، او عدالت—ټولې جدي پسررفت لیدلې دي.

(الف) د صحت په برخه کې:

د رغونې او فیزیوتراپي خدمتونه کم شوي او په کلیوالي سیمو کې تقریباً له منځه تللي دي. د مرستندویه وسایلو (لکه عصا، ویلچر، غورکاره، بریل مواد) کمښت او لوړ قیمت شتون لري. د متخصصینو نشتوالي له امله معذورتوبونه جدي او دائمي شوي دي.

(ب) د تعلیم او روزنې په برخه کې:

د معذورتوب لرونکو نجونو لپاره عملي زده‌کړه محدوده شوې، په ځانګړې توګه د شپږم ټولګي څخه پورته. ښوونیز ځایونه د کم‌ښارو، نابینو، ناشنواو یا د حرکتی معذورتوب لرونکو لپاره مناسب نه دي. ټولنیز بدنامي او د کورنیو اقتصادي فقر د ښوونځي پرېښودل زیات کړي دي.

(ج) د کار په برخه کې:

د معذور اشخاصو لپاره ۳٪ استخدامي سهمیه عملي نه ده. نارینه معذورین په عمده ډول په غیر رسمي او کم عاید لرونکو کارونو محدود شوي دي. ښځینه معذورې تقریباً په بشپړه توګه د کار بازار څخه بې برخې شوې دي.

(د) د عدالت په برخه کې:

فزیکي، معلوماتي او حقوقي لاسرسۍ نشتوالي شکایت کول غیر عملي کړي دي. ښځینه معذورې د «محرم» مقرراتو له امله د عدلي-قضایي بهیر برخه نه شي اخیستلی. د حقوقي پوهاوي کچه خورا ټیټه ده او فعال حمایتي سیستم شتون نلري.

وروستی نتیجه

د افغانستان معذور اشخاصو حقوق نه د فردي ځانگړتياوو له امله، بلکې د ټولنيزو، اقتصادي او سياسي جوړښتونو له امله نقص کېږي. له همدې امله، ځواب بايد جوړښتي، پايدار او څو اړخيز وي.

۵.۲. سپارښتني

د نړيوالې ټولنې او ملگرو ملتونو لپاره:

- ۱) د څارنې او راپور ورکولو سازوکارونه رامنځته کول ترڅو طالبانو ته د معذور اشخاصو د حقوقو د سرغړونې په اړه حساب ورکړل شي.
- ۲) بشري مرستې مشروط کول د شموليت وړ شاخصونو پر اساس، څو خدمتونه مستقيم معذور اشخاصو ته ورسېږي.
- ۳) د محلي خپلواک سازمانونو او د معذور اشخاصو بنسټونو ملاتړ، ترڅو د حقوقو سرغړونې مستند او امن داد غوښتنه وکړي.
- ۴) د ټولو لپاره د شمول زده کړې، صحت او معيشت پروگرامونو ته لومړيتوب ورکول د باوري داخلي او نړيوالو بنسټونو له لارې.

د افغانستان سياسي کړکې او راتلونکي پاليسي جوړونکو لپاره:

- ۱) د معذوريت شموليت په هر سياسي چوکاټ يا راتلونکي حکومتولي پلان کې شاملول.
- ۲) د استخدام سهميه او ضد تبعيض قوانين ژوندي کول او عملي کول.
- ۳) ډاډ تر لاسه کول چې د انتقال عدالت سازوکارونه د معذور اشخاصو د حقوقو سرغړونې ته رسېدگي وکړي.
- ۴) په ملي بيا رغونه کې د لاسرسي وړ زيربناوو او ټولشموله زده کړې کې پانگونه.

د مدني ټولنې، رسنيو او د افغانستان مختلفو ټولنيزو برخو لپاره:

- ۱) د ټولنيز پوهاوي کمپاينونه رهبري کول، د بدنامۍ او تبعيض پر وړاندې مبارزه، او د برابرې گډون هڅونه.
- ۲) د معذور اشخاصو، ځوانانو او ښځو ترمنځ ائتلافونو پياوړتيا د گډ داد غوښتنې لپاره.
- ۳) له رسنيو او ډيجيټل پلټنيزو څخه کار اخيستل د مقاومت کيسې او د ځواب غوښتنې لپاره.
- ۴) محلي مشران هڅول د شموليت ترويج د ټولنيز او اخلاقي مسؤليت په توگه.